

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного
управління та національної безпеки

Кафедра психології

Казмірчук Світлана Миколаївна

УДК 159.92

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
Емпатія вчителя як умова розвитку мотивації навчання
школярів

053 Психологія
ОПП «Практична психологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр. Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ С.М. Казмірчук

Керівник роботи:
Бондаренко-Берегович Валерія Валентинівна
старший викладач, доктор економічних наук

Науковий консультант:
Журавльова Лариса Петрівна
професор, доктор психологічних наук

Висновок кафедри психології

За результатами попереднього захисту: _____

Протокол засідання кафедри

№ _____ від « ____ » _____ 2025 року

Завідувач кафедри психології

кандидат психологічних наук, доцент _____ Литвинчук Алла Іванівна

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти Казмірчук Світлана Миколаївна захистила кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(науковий ступінь, вчене звання)_____
(підпис)_____
(прізвище, ім'я, по батькові)

АНОТАЦІЯ

Казмірчук С. М. Емпатія вчителя як умова розвитку мотивації навчання школярів. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 053 «Психологія», ОПП «Практична психологія». – Поліський національний університет, Житомир, 2025.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню ролі емпатії вчителя у формуванні та розвитку мотивації навчання школярів. У роботі розглядається теоретичне підґрунтя поняття емпатії, її прояви в педагогічній діяльності, а також аналізується вплив емпатійного ставлення вчителя на мотивацію учнів до навчання. Дослідження вивчає, як розуміння та підтримка з боку вчителя, що ґрунтуються на емпатії, сприяють підвищенню зацікавленості школярів у навчальному процесі, їхньої наполегливості та прагнення до досягнення навчальних цілей. Отримані результати підкреслюють важливість розвитку емпатійних навичок у педагогів для створення сприятливого навчального середовища, що сприяє підвищенню мотивації учнів та покращенню їхніх навчальних досягнень. Робота може бути корисною для педагогів, психологів та усіх, хто цікавиться питаннями підвищення мотивації навчання у школярів та ролі міжособистісних відносин у навчальному процесі.

Ця робота сприяє більш глибокому розумінню впливу емпатії вчителя на мотивацію навчання учнів, що може стати у пригоді чи бути корисною як для вчителя, так і для школярів.

Ключові слова: емпатія вчителя, мотивація навчання, розвиток мотивації, навчальний процес, педагогічна емпатія, навчальні досягнення, успішність навчання, міжособистісні взаємини вчитель – учень,.

ANNOTATION

Kazmirchuk S.M. Teacher empathy as a condition for the development of students' motivation to learn. – Qualification work in the form of a manuscript.

Qualification work for the degree of master in the specialty 053 "Psychology", EPP "Practical Psychology". – Polissya National University, Zhytomyr, 2025.

The qualification work is devoted to the study of the role of teacher empathy in the formation and development of students' motivation to learn. The work considers the theoretical basis of the concept of empathy, its manifestations in pedagogical activity, and also analyzes the influence of the teacher's empathetic attitude on students' motivation to learn. The study studies how understanding and support from the teacher, based on empathy, contribute to increasing students' interest in the educational process, their perseverance and desire to achieve educational goals. The results obtained emphasize the importance of developing empathic skills in teachers to create a favorable learning environment that contributes to increasing student motivation and improving their academic achievements. The work can be useful for teachers, psychologists and all those interested in issues of increasing student motivation and the role of interpersonal relationships in the educational process.

This work contributes to a deeper understanding of the impact of teacher empathy on student learning motivation, which can be useful or useful for both teachers and schoolchildren.

Keywords: teacher empathy, learning motivation, motivation development, learning process, pedagogical empathy, academic achievements, learning success, interpersonal teacher-student relationships.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМПАТІЇ ТА МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ	11
1.1. Поняття емпатії в психологічній науці	11
1.1.1. Визначення та психологічна сутність емпатії	11
1.1.2. Історичний огляд розвитку уявлень про емпатію в психології	12
1.1.3. Основні теоретичні підходи до вивчення емпатії	13
1.1.4. Структура емпатії та її компоненти	14
1.2. Емпатія у професійній діяльності вчителя	21
1.2.1. Специфіка прояву емпатії в педагогічній діяльності	21
1.2.2. Роль емпатії у встановленні позитивного емоційного контакту з учнями	22
1.2.3. Вплив емпатії вчителя на створення сприятливого психологічного клімату в класі	23
1.2.4. Професійна деформація емпатії вчителя: емоційне вигорання та деперсоналізація	24
1.2.5. Шляхи розвитку емпатії у вчителів	25
1.3. Мотивація навчання як психолого-педагогічна проблема	27
1.3.1. Визначення поняття «мотивація навчання» та її психологічна сутність	27
1.3.2. Види мотивації навчання	28
1.3.3. Структура мотивації навчання	29
1.3.4. Фактори, що впливають на формування мотивації навчання школярів	31
1.3.5. Теорії мотивації навчання	33
1.4. Теоретичне обґрунтування взаємозв'язку емпатії вчителя та мотивації навчання школярів	34
1.4.1. Психологічні механізми впливу емпатії вчителя на мотивацію навчання школярів	34
1.4.2. Роль емпатії вчителя у задоволенні базових психологічних потреб учнів	36
1.4.3. Вплив емпатії вчителя на формування позитивної самооцінки та академічної успішності школярів	37

Висновки до першого розділу	39
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.	40
2.1. Методологія та методи дослідження емпатії учасників навчального процесу.....	40
2.1.1. Обґрунтування вибору методів дослідження	40
2.1.2. Опис методики діагностики рівня емпатії учнів за допомогою асоціативного тесту	41
2.1.3. Опис методики діагностики рівня емпатії вчителів	46
2.2. Організація та етапи емпіричного дослідження.....	48
2.2.1. Визначення вибірки дослідження.....	48
2.2.2. Опис процедури проведення дослідження	49
Висновки до другого розділу	51
РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЕМПАТІЇ ВЧИТЕЛЯ НА МОТИВАЦІЮ НАВЧАННЯ УЧНЯ	53
3.1. Результати дослідження емпатії учнів	53
3.2. Результати дослідження емпатії вчителів.....	58
3.3. Аналіз успішності учнів.....	60
3.4. Аналіз впливу емпатії вчителя на рівень успішності учнів	61
Висновки до третього розділу	62
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	66
Додатки	70

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена стратегічним вектором сучасної освітньої системи, спрямованим на всебічний розвиток особистості, де ключову роль відіграє не лише засвоєння знань, умінь та навичок, але й формування внутрішньо мотивованої, ініціативної та відповідальної особистості, здатної до самостійної пізнавальної діяльності протягом усього життя. В умовах глобалізації, інформаційної насиченості та постійної трансформації соціальних вимог, проблема мотивації навчання набуває виняткової ваги. Низький рівень навчальної мотивації серед учнів різних вікових категорій є поширеним явищем та серйозним викликом для сучасної освіти, що безпосередньо впливає на академічну успішність, особистісне зростання та загальне благополуччя підростаючого покоління. Таким чином, пошук дієвих шляхів стимулювання та підвищення мотивації навчання є одним із пріоритетних завдань педагогічної теорії та практики.

У контексті освітнього процесу, що за своєю суттю є процесом інтенсивної міжособистісної взаємодії, емпатія вчителя виступає важливим чинником, що визначає якість цієї взаємодії та її результативність (Л.П.Журавльова, К.Роджерс). Здатність педагога до емпатії, тобто до розуміння емоційного стану учня, його почуттів, переживань та перспектив, є фундаментом для побудови довірливих відносин, створення позитивного психологічного клімату в класі та ефективної організації навчального процесу. Емпатійний вчитель здатний не лише краще зрозуміти індивідуальні потреби кожного учня, але й створити атмосферу безпеки, підтримки та взаємоповаги, що є критично важливим для розвитку внутрішньої мотивації до навчання. Дослідження в галузі педагогічної психології переконливо демонструють зв'язок між емоційним інтелектом педагога, його емпатійними здібностями та успішністю учнів [4,5,13,26,27,30,38].

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених вивченню мотивації навчання [4,5,7,22,23] та феномену емпатії [1,6,8,9,10,17,20,28] в

психології, питання про конкретний вплив емпатії вчителя саме на розвиток мотивації навчання школярів залишається відносно малодослідженим, особливо в національному науковому просторі. Аналіз вітчизняних психолого-педагогічних праць свідчить про недостатню увагу до глибинних механізмів впливу емпатії педагога на мотиваційну сферу учнів. Існує явна потреба у проведенні спеціальних досліджень, спрямованих на виявлення та систематизацію знань про роль емпатії вчителя як умови зростання мотивації школярів до навчання.

Проблема дослідження полягає у недостатньому теоретичному та практичному осмисленні потенціалу емпатії вчителя як ключового фактору формування та розвитку мотивації навчання школярів, що обмежує можливості для цілеспрямованого використання цього ресурсу в освітньому процесі.

Мета дослідження – виявити та теоретично обґрунтувати вплив емпатії вчителя на розвиток мотивації навчання школярів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання дослідження:

1. Розкрити сутність поняття «емпатія» в психологічній науці, проаналізувати основні теоретичні підходи до її розуміння та виокремити специфічні прояви емпатії в контексті педагогічної діяльності.

2. Визначити поняття «мотивація навчання», розглянути існуючі класифікації видів мотивації, проаналізувати структурні компоненти мотиваційної сфери особистості та фактори, що впливають на її формування.

3. Проаналізувати теоретичні концепції та існуючі емпіричні дослідження щодо впливу емпатії на мотиваційну сферу особистості, зокрема в контексті навчальної діяльності.

4. Емпірично дослідити наявність та характер взаємозв'язку між рівнем емпатії вчителів та рівнем мотивації навчання школярів.

5. Розробити практичні рекомендації для вчителів, спрямовані на розвиток їхньої емпатії та ефективне використання емпатійного підходу як інструменту підвищення мотивації навчання школярів.

Об'єктом дослідження виступає процес взаємодії між учителем та школярами у навчальному процесі.

Предметом дослідження є вплив емпатії вчителя на мотивацію навчання школярів.

Гіпотеза дослідження: рівень емпатії вчителя є умовою розвитку мотивації учнів до навчання.

Теоретико-методологічна база: висновки досліджень та наукових праць щодо вивчення емоційного здоров'я, які проводили Р.Березовська, Т.Богачева, О.Васильєва, Г.Вербина, М.Гончаров, Д.Гоулмен, В.Грандт, С.Гроф, А.Елліс, Е.Еріксон, Л.Журавльова, Л.Карамушка, З.Карпенко, Є.Карпенко, В.Міляєва, Р.Райх, К.Роджерс, М.Савчин, Р.Селіванова, М.Сокольська, Ф.Тейлор, А.Файоль, О.Чебикін, С.Чистяков, А.Шопенгауер, А.Шульга та інші.

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс методів дослідження, що включає:

Теоретичні методи: аналіз, систематизація та узагальнення наукової літератури з психології та педагогіки для розкриття теоретичних аспектів досліджуваної проблеми.

Емпіричні методи:

- діагностичне опитування з використанням тесту на емпатію для вимірювання рівня емпатії вчителів, розроблений професоркою Л.Журавльовою [17].
- авторський асоціативний тест «П'ять асоціацій» на емпатію учнів розроблений у співпраці з професоркою Л.Журавльовою. для вимірювання рівня емпатії учнів до вчителів.

Наукова новизна та теоретичне значення. Вперше було досліджено вчительську емпатію як мотивуючий фактор до навчання учнів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть слугувати теоретичною та методологічною основою для розробки та впровадження програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників, орієнтованих на розвиток їхньої емпатійної компетентності.

Розроблені практичні рекомендації можуть бути безпосередньо використані в практичній діяльності освітніх закладів для оптимізації навчально-виховного процесу та підвищення мотивації навчання школярів. Матеріали дослідження можуть бути корисними для педагогів-практиків, шкільних психологів, науковців та адміністрації навчальних закладів, зацікавлених у підвищенні якості освіти.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів (теоретичного, методичного та емпіричного), висновків, списку використаних джерел та додатків.

Загальний обсяг роботи становить 74 сторінок комп'ютерного набору.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМПАТІЇ ТА МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ

1.1. Поняття емпатії в психологічній науці

1.1.1. Визначення та психологічна сутність емпатії

Поняття «емпатія» є одним із ключових у сучасній психологічній науці, охоплюючи широкий спектр явищ, пов'язаних зі здатністю людини розуміти та відчувати емоційний стан інших. Визначення емпатії є досить різноманітними, відображаючи різні теоретичні підходи та аспекти цього складного феномену.

В історичному контексті, термін «емпатія» походить від грецького «em-pathos», що буквально означає «співчуття» або «співпереживання». У психологію це поняття увійшло на початку ХХ століття, зокрема, завдяки працям німецького філософа Теодора Ліппса, який ввів концепцію «вчування» (Einfühlung) в естетиці, описуючи процес проєкції власного «Я» в об'єкт споглядання та відчуття його «зсередини».

У психологічній літературі можна зустріти різні дефініції емпатії. Наприклад, відомий гуманістичний психолог Карл Роджерс визначав емпатію як *"точне емпатійне розуміння іншої людини – розуміння її світу так, як якщо б ви були нею, але без втрати умови «якщо б»"* [за: [2], с.136]. Ця дефініція підкреслює важливість здатності стати на позицію іншої людини, зберігаючи при цьому власну ідентичність та відокремленість.

Важливо розмежувати поняття емпатії від суміжних концепцій, таких як симпатія, ідентифікація, та рефлексія.

Симпатія передбачає співчуття та жалість до іншої людини, часто з позиції зверхності або дистанції, тоді як емпатія наголошує на глибшому розумінні та розділенні емоційного досвіду іншого на рівних.

Ідентифікація означає злиття з іншою людиною, втрату власної індивідуальності та меж, тоді як емпатія передбачає збереження власної ідентичності при розумінні іншого.

Рефлексія – це здатність до самоаналізу та розуміння власних почуттів, тоді як емпатія спрямована на розуміння почуттів іншої людини.

Для цілей даного дослідження, ми будемо використовувати робоче визначення емпатії як складної когнітивно-емоційної здатності, що включає в себе розуміння емоційного стану іншої людини, здатність співпереживати її почуттям та відгукуватися на них відповідним чином. Психологічна сутність емпатії полягає в активному процесі, що включає як когнітивні (розуміння), так і емоційні (відчуття) компоненти, та є важливою складовою міжособистісної взаємодії та соціальної компетентності [8].

1.1.2. Історичний огляд розвитку уявлень про емпатію в психології

Історія вивчення емпатії в психології є багатогранною та охоплює різні теоретичні перспективи. Витоки дослідження емпатії можна знайти в філософських та естетичних концепціях. Як вже зазначалось, Теодор Ліппс на початку ХХ століття ввів поняття «вчування», акцентуючи на емоційній проекції себе в об'єкт для його глибшого розуміння, особливо в контексті естетичного сприйняття.

Психоаналіз, представлений Зигмундом Фрейдом, хоч і не ставив емпатію в центр своєї теорії, проте, розглядав її як важливий інструмент у психотерапевтичній практиці, підкреслюючи значення розуміння пацієнта для ефективної допомоги.

Значний внесок у розуміння емпатії внесла гуманістична психологія, зокрема, Карл Роджерс [2] та Абрахам Маслоу [2]. Роджерс вважав емпатію однією з трьох необхідних умов ефективної психотерапії (поряд з безумовним позитивним ставленням та конгруентністю), наголошуючи на її ролі у створенні терапевтичного альянсу та сприянні самопізнанню клієнта. Маслоу у

своїй теорії самоактуалізації розглядав емпатію як одну з характеристик самоактуалізованих особистостей, підкреслюючи її зв'язок з зрілістю та соціальною гармонією.

З розвитком когнітивної та соціально-психологічної перспектив, емпатія стала розглядатися не лише як емоційна реакція, але і як когнітивний процес, що включає розуміння перспектив іншої людини та її ментального стану. Тереза Ліккен досліджувала когнітивні аспекти емпатії, підкреслюючи важливість здатності до «role-taking» та «perspective-taking». Мартін Хоффман розробив теорію розвитку емпатії, акцентуючи на стадіях розвитку від егоцентричної емоційної реакції до більш зрілих форм співпереживання. Роберт Барон-Коен у своїх роботах, присвячених аутизму, розглядав емпатію як систему «емпатії-систематизації», підкреслюючи важливість балансу між розумінням емоцій та аналітичним мисленням [6].

Сучасні дослідження емпатії активно проводяться в нейропсихології. Відкриття дзеркальних нейронів надало нейрофізіологічну основу для розуміння механізмів емоційного зараження та емпатійного резонансу. Дослідження за допомогою нейровізуалізації дозволяють вивчати мозкові структури, що активуються під час емпатійних переживань, та розкривати нейронні основи емпатії.

1.1.3. Основні теоретичні підходи до вивчення емпатії

Існують різні теоретичні підходи до вивчення емпатії, кожен з яких акцентує на певних аспектах цього феномену. Серед основних підходів виділяють когнітивний, емоційний та поведінковий, а також інтегративні моделі, що намагаються поєднати різні аспекти емпатії. [8,16]

Когнітивний підхід [8] розглядає емпатію перш за все як процес когнітивного розуміння перспективи іншої людини. В рамках цього підходу, акцент робиться на здатності «стати на місце іншого», зрозуміти його думки, переконання та погляди на ситуацію. Ключовими концепціями є «role-taking»

(прийняття ролі) та «perspective-taking» (прийняття перспективи). Теорія «менталізації» Пітера Фонагі, що описує здатність розуміти власні та чужі ментальні стани, також тісно пов'язана з когнітивним підходом до емпатії. Представники когнітивного підходу підкреслюють, що емпатія не обов'язково включає в себе емоційний відгук, достатньо інтелектуального усвідомлення почуттів та думок іншого.

Емоційний (афективний) підхід [8], навпаки, наголошує на емоційному відгуку на почуття іншої людини. В рамках цього підходу, емпатія розглядається як емоційний резонанс, співпереживання, емоційне зараження. Ключовим є здатність відчувати та розділяти емоційний стан іншого, відчувати те, що відчуває інший. Роль емоційного інтелекту та емоційної регуляції в емпатійному процесі також займає важливе місце в цьому підході. Емоційний підхід підкреслює, що емпатія включає в себе афективний компонент – емоційну відповідь на емоції іншого.

Поведінковий підхід [8] акцентує на зовнішніх проявах емпатії та розглядає її як просоціальну поведінку, спрямовану на підтримку та допомогу іншим. У рамках цього підходу, емпатія проявляється у вербальних та невербальних реакціях, словах співчуття, жестах підтримки, діях допомоги. Поведінковий підхід підкреслює зв'язок емпатії з альтруїзмом, соціальною підтримкою та просоціальною поведінкою в цілому.

Окрім цих трьох основних підходів, існують інтегративні моделі емпатії, які намагаються поєднати когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти в єдиній теоретичній рамці.

1.1.4. Структура емпатії та її компоненти

Емпатія, як складний психологічний конструкт, включає в себе різні компоненти, які взаємодіють між собою, утворюючи цілісний емпатійний процес. Виділяють три основні компоненти емпатії: когнітивний, афективний (емоційний) та поведінковий (комунікативний).

Когнітивний компонент емпатії [29] пов'язаний з розумінням емоційного стану іншого. Він включає в себе когнітивну точність, тобто здатність правильно ідентифікувати та інтерпретувати емоції іншої людини, а також здатність до децентрації – відсторонення від власної точки зору та прийняття перспективи іншого. Когнітивний компонент забезпечує інтелектуальне розуміння емоційного досвіду іншого.

Афективний (емоційний) компонент емпатії [35] відображає емоційний відгук на почуття іншої людини. Він включає в себе співпереживання – здатність відчувати ті ж емоції, що і інший, емоційну чутливість – сприйнятливості до емоційних сигналів іншої людини, та здатність до емоційного зараження – несвідоме перейняття емоційного стану іншого. Афективний компонент забезпечує емоційний резонанс та розділення почуттів іншого.

Поведінковий (комунікативний) компонент емпатії [35] виявляється у зовнішніх проявах емпатійної поведінки. Він включає в себе вербальні та невербальні прояви емпатії, такі як слова підтримки, співчуття, розуміючі вирази обличчя, жести уваги, а також активне слухання, що дозволяє зрозуміти та відгукнутися на потреби іншого, та просоціальну поведінку – дії, спрямовані на допомогу та підтримку іншого. Поведінковий компонент забезпечує вираження емпатії в міжособистісній взаємодії.

Важливо відзначити, що ці компоненти емпатії не існують ізольовано, а взаємопов'язані та інтегровані у цілісному емпатійному процесі. Ефективна емпатія вимагає як когнітивного розуміння, так і емоційного відгуку, а також вміння виразити свою емпатію в поведінці, створюючи атмосферу підтримки та взаєморозуміння.

Окрім видів, емпатію також розрізняють за **рівнями** прояву. Відомою є концепція рівнів емпатії, розроблена Ларисою Журавльовою [19], яка включає в себе наступні шкали:

**Загально-психологічна концепція емпатії
(за Л.Журавльовою)**

Шкала та критерій	Визначення	Приклади
I. Антиемпатія	Антиемпатія – відсутність або активне придушення емпатії, тобто не просто байдужість до почуттів інших, а скоріше активна протидія співпереживанню та розумінню. Вона може включати в себе ігнорування, знецінення або навіть насолоду від страждань іншої людини.	<p>Булінг. Насміхання над однокласником, який плаче, не лише ігноруючи його біль, а й отримуючи задоволення від його страждань.</p> <p>Тролінг. Навмисне провокування гнівних або образливих реакцій в інших користувачів заради власної розваги, не турбуючись про їхні почуття.</p> <p>Мова ворожнечі. Розпалювання ненависті до певної групи людей (наприклад, через національність чи релігію), дегуманізуючи їх та роблячи їхні страждання неважливими або навіть бажаними.</p> <p>Знецінення жертв насильства. Реакція "сама винна" на розповідь жінки про сексуальне домагання, ігноруючи її травму та перекладаючи відповідальність на жертву.</p> <p>Садизм. Насолода від спостереження за фізичним або емоційним болем іншої людини, або навіть активне його спричинення.</p>
II. Індиферентність	Індиферентність – стан байдужості, відсутності інтересу, співчуття чи емоційного відгуку на людей, події, ситуації чи ідеї, які зазвичай викликають емоції або увагу. Характеризується незацікавленістю, пасивністю та відсутністю мотивації до дії	<ul style="list-style-type: none"> - Проходження повз жебрака на вулиці, не відчуваючи жодного співчуття чи бажання допомогти. - Невисловлення своєї думки під час обговорення важливої суспільної проблеми, навіть якщо є власна позиція. - Відсутність реакції на сумні новини про трагедію, що сталася з іншими людьми. - Небажання брати участь у групових заходах чи суспільній діяльності, незважаючи на запрошення.

Шкала та критерій	Визначення	Приклади
	<p>або вираження думки щодо чого-небудь.</p> <p>Індиферентність – це емоційна нейтральність та відсутність залученості до того, що відбувається навколо або стосується інших.</p>	
III. Співпереживання	<p>Співпереживання – здатність розуміти та емоційно відгукуватися на почуття та емоційний стан іншої людини. Це не просто інтелектуальне усвідомлення того, що відчуває інший, а й відчуття цих емоцій певною мірою самому, ніби "ставити себе на місце іншого".</p> <p>Співпереживання – це емоційне розуміння та розділення почуттів іншої людини.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Побачивши, як хтось плаче через втрату близької людини, ви відчуваєте сум і біль у серці, навіть якщо особисто не знаєте померлого. - Дивлячись фільм, ви відчуваєте тривогу та страх разом із головним героєм, який потрапив у небезпечну ситуацію. - Слухаючи розповідь друга про його проблеми на роботі, ви відчуваєте розчарування та розумієте його розпач. - Читаючи книгу про історичні події, ви відчуваєте біль і співчуття до людей, які постраждали від війни чи несправедливості.
IV. Співчуття	<p>Співчуття – емоційний відгук на страждання іншої людини, що включає розуміння її болю та жалю до неї. Це відчуття стурбованості та жалю до когось, хто</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Ви бачите бездомну людину, яка просить милостиню, і відчуваєте жаль та стурбованість з приводу її важкої ситуації. - Ви дізнаєтеся про природне лихо, яке спіткало інший регіон, і відчуваєте співчуття до постраждалих. - Ваш друг розповідає про втрату роботи, і ви відчуваєте співчуття до його розчарування та невизначеності.

Шкала та критерій	Визначення	Приклади
	<p>переживає біль, нещастя або труднощі, часто супроводжуване бажанням допомогти або полегшити їхні страждання.</p> <p>Співчуття – це відчуття жалю та стурбованості до того, хто страждає.</p>	<p>- Читаючи про трагічні події в новинах, ви відчуваєте співчуття до жертв та їхніх родин.</p> <p>- Бачачи пораненого птаха, ви відчуваєте жаль до його болю та безпорадності.</p>
<p>V. Внутрішнє сприяння (моделювання поведінки, намір, пасивна емпатія)</p>	<p>Внутрішнє сприяння (моделювання поведінки, намір, пасивна емпатія) – несвідомий психологічний процес, за якого спостереження за поведінкою та емоційним станом іншої людини автоматично готує (сприяє) спостерігача до аналогічних дій чи емоційних станів.</p> <p>Це означає, що коли ми спостерігаємо за кимось, наш мозок несвідомо відтворює або "моделює" цю поведінку та емоції всередині нас, створюючи внутрішню готовність до подібних дій або переживань. Цей процес є па-</p>	<p>"Зараження" позіханням. Ви сидите в кімнаті, де хтось починає позіхати. Невдовзі ви ловите себе на тому, що теж починаєте позіхати, хоча ви не були втомлені і не відчували сонливості до цього. Це приклад базової форми пасивної емпатії, де ви несвідомо "підхоплюєте" фізіологічний стан іншої людини, навіть без емоційного забарвлення.</p> <p>Тривога в натовпі. Ви знаходитесь у великому натовпі, де починається паніка (наприклад, через гучний звук, схожий на вибух). Навіть якщо ви особисто не бачите джерела небезпеки, ви можете почати відчувати тривогу, напругу та прискорене серцебиття, просто спостерігаючи за панічними реакціями людей навколо. Ви пасивно "вбираєте" емоційний стан паніки від оточуючих, не обов'язково свідомо розуміючи причину їхньої тривоги.</p> <p>Дзеркальне відображення емоцій немовлям. Немовля спостерігає за виразом обличчя матері, яка посміхається. Немовля несвідомо "віддзеркалює" її посмішку, повторюючи вираз обличчя, навіть якщо не розуміє значення посмішки. Це рання форма пасивної емпатії, заснована на автоматичній імітації та емоційній синхронізації.</p>

Шкала та критерій	Визначення	Приклади
	сивним у тому сенсі, що він відбувається автоматично, без свідомого наміру чи зусиль з нашого боку.	Зніяковіння за іншу людину ("іспанський сором"). Ви спостерігаєте за тим, як хтось публічно потрапляє у незручну ситуацію (наприклад, падає, робить грубу помилку, стає об'єктом жарту). Ви можете відчути зніяковіння, незручність або навіть почервоніти, ніби це сталося з вами. Ви пасивно переживаєте емоції незручності за іншу людину, навіть якщо ви не є безпосереднім учасником ситуації.
VI. Реальне сприяння не на шкоду собі (просоціальна поведінка)	<p>Просоціальна поведінка – будь-яка добровільна поведінка, спрямована на принесення користі іншій людині або групі людей, або ж суспільству в цілому. Це дії, що здійснюються з наміром допомогти, підтримати, захистити або покращити добробут інших, без очікування зовнішньої винагороди або вигоди для себе.</p> <p>Просоціальна поведінка – це добровільна поведінка на користь іншим.</p>	<p>Допомога незнайомцю. Допомогти людині, яка впала на вулиці, перенести важку сумку, поступитися місцем в транспорті.</p> <p>Підтримка друзів та близьких. Слухати друга, який переживає труднощі, підбадьорити, надати емоційну підтримку, допомогти порадою чи ділом.</p> <p>Волонтерство та благодійність. Працювати волонтером в організації, що допомагає потребуючим, робити благодійні пожертви.</p> <p>Співпраця та допомога в групі. Активно працювати в команді для досягнення спільної мети, допомагати колегам у виконанні завдань, ділитися знаннями та ресурсами.</p> <p>Захист слабших та боротьба за справедливість. Захищати того, кого ображають, виступати проти несправедливості, брати участь у соціальних рухах, спрямованих на покращення суспільства.</p> <p>Екологічна поведінка. Дії, спрямовані на збереження довкілля та благополуччя майбутніх поколінь, такі як сортування сміття, економія ресурсів, участь у екологічних акціях.</p>

Шкала та критерій	Визначення	Приклади
VII. Альтруїзм	<p>Альтруїзм – вид просоціальної поведінки, що характеризується безкорисливим наміром допомогти іншій людині або групі людей, навіть ціною власних інтересів чи добробуту. Це дії, що здійснюються виключно заради блага інших, без очікування будь-якої зовнішньої чи внутрішньої винагороди для себе.</p> <p>Альтруїзм – це безкорислива допомога іншим.</p>	<p>Героїчний альтруїзм. Рятувальник, який ризикує життям, щоб витягнути людей з палаючої будівлі, не очікуючи нічого взамін, навіть подяки.</p> <p>Анонімна благодійність. Людина, яка анонімно жертвує велику суму грошей на лікування незнайомої дитини, не бажаючи публічності чи визнання.</p> <p>Допомога незнайомцю в екстремній ситуації. Перехожий, який кидається у воду, щоб врятувати потопачого, не роздумуючи про власну безпеку.</p> <p>Догляд за хворим родичем. Людина, яка відмовляється від власної кар'єри та особистого життя, щоб постійно доглядати за важкохворим членом сім'ї, не очікуючи нічого, крім його благополуччя.</p> <p>Волонтерство в зонах конфлікту або катастроф. Медичний працівник, який їде працювати волонтером у зону стихійного лиха або воєнних дій, ризикуючи здоров'ям та життям, щоб допомогти постраждалим.</p>
Інтегральна емпатія	<p>Інтегральна емпатія – це зріла, комплексна форма емпатії, що виникає як протилежність антиемпатії та індиферентності і включає в себе, інтегруючи та поглиблюючи елементи пасивної емпатії, співпереживання та співчуття, та стає внутрішнім психологічним фундаментом для стійкої просоціальної поведінки та альтруїзму.</p>	

Інтегральна емпатія – це не просто сума окремих емпатійних компонентів, а їх **синергетична інтеграція** у зрілу, дієву психологічну здатність. Вона є необхідною умовою для глибоких міжособистісних відносин, ефективної соціальної взаємодії, моральної чутливості та активної просоціальної діяльності, включаючи альтруїзм. Розвиток інтегральної емпатії є важливим завданням для особистісного зростання та побудови гуманного суспільства.

Розуміння видів та рівнів емпатії дозволяє більш диференційовано підійти до дослідження цього феномену та врахувати його багатогранність.

1.2. Емпатія у професійній діяльності вчителя

1.2.1. Специфіка прояву емпатії в педагогічній діяльності

Емпатія набуває особливого значення у професійній діяльності вчителя, де міжособистісна взаємодія є основою навчально-виховного процесу. Педагогічна емпатія має свою специфіку, відрізняючись від прояву емпатії в інших сферах міжособистісного спілкування.

Специфіка педагогічної емпатії полягає перш за все в її професійній спрямованості на учнів, їхні потреби, інтереси, переживання та розвиток. Емпатія вчителя не є спонтанною емоційною реакцією, а професійно зумовленою здатністю, що використовується свідомо та цілеспрямовано для досягнення педагогічних цілей. Вона виходить за межі особистих симпатій та антипатій, охоплюючи всіх учнів, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей.

Важливою особливістю педагогічної емпатії є її роль у встановленні суб'єкт-суб'єктних відносин з учнями. Емпатійний вчитель сприймає учня як рівноправного партнера у навчальному процесі, поважає його думку, враховує його індивідуальність та створює умови для його активної участі в навчанні. [11]. Такий підхід відрізняється від авторитарної моделі, де учень розглядається як об'єкт педагогічного впливу.

Емпатія виступає також важливим інструментом педагогічної діагностики. Здатність вчителя до емпатії дозволяє йому краще розуміти індивідуальні особливості учнів, їхні навчальні труднощі, емоційний стан, мотивацію та потреби. Це розуміння є необхідним для індивідуалізації навчання, вибору ефективних педагогічних стратегій та надання індивідуальної підтримки учням.

Водночас, прояв емпатії в педагогічній діяльності вимагає дотримання певних етичних аспектів. Вчитель повинен проявляти емпатію неупереджено, до всіх учнів, уникаючи фаворитизму та дискримінації. Важливо зберігати професійну дистанцію, не допускаючи надмірної емоційної залученості, що може призвести до емоційного вигорання. Конфіденційність є також важливим етичним принципом, що вимагає від вчителя зберігання особистої інформації учнів, отриманої в процесі емпатійного спілкування.

1.2.2. Роль емпатії у встановленні позитивного емоційного контакту з учнями

Емпатія відіграє визначальну роль у встановленні позитивного емоційного контакту між учителем та учнями. Саме емпатія є основою для формування довіри та взаєморозуміння, що є критично важливим для ефективного навчання та виховання.

Емпатійний вчитель створює атмосферу емоційної близькості з учнями, показуючи їм свою готовність розуміти їхні почуття та переживання. Це дозволяє учням відчувати себе почутими, прийнятими та важливими, що є базовою потребою кожної людини, особливо в дитячому та підлітковому віці. Встановлення рапорту, тобто емоційного зв'язку, між учителем та учнями, є важливим наслідком емпатійного спілкування.

Позитивний емоційний контакт має значний вплив на ефективність навчального процесу. Учні, які відчують емоційну підтримку вчителя, є більш мотивованими, активними та залученими до навчання. Позитивний

емоційний фон сприяє кращому засвоєнню знань, розвитку пізнавальних інтересів та підвищенню академічної успішності. Крім того, позитивний емоційний контакт сприяє психологічному комфорту учнів у класі, знижує рівень стресу та тривожності, створює атмосферу безпеки та довіри [9].

Емпатію можна ефективно використовувати для розв'язання конфліктних ситуацій та налагодження стосунків з "важкими" учнями. Розуміння емоційного стану учня, причин його поведінки, дозволяє вчителю обрати адекватну стратегію реагування, зменшити напруження та відновити позитивні стосунки. Емпатійний підхід сприяє встановленню діалогу, пошуку компромісів та вирішенню конфліктів конструктивним шляхом.

1.2.3. Вплив емпатії вчителя на створення сприятливого психологічного клімату в класі

Емпатія вчителя є ключовим фактором у створенні сприятливого психологічного клімату в класі. Психологічний клімат визначає загальну емоційну атмосферу в учнівському колективі та впливає на самопочуття, взаємини та результативність діяльності учнів.

Емпатійний вчитель сприяє формуванню атмосфери підтримки, доброзичливості та взаємоповаги в учнівському колективі. Його емпатійне ставлення до кожного учня створює приклад для наслідування у міжлюдських відносинах. Учні, відчуваючи емпатію з боку вчителя, більш схильні проявляти емпатію один до одного, підтримувати своїх товаришів та створювати позитивну атмосферу співпраці.

Завдяки емпатійному підходу вчителя, в класі знижується рівень тривожності, напруження та конфліктності. Учні відчувають себе більш психологічно безпечно, знаючи, що їхні почуття та переживання будуть зрозумілі та прийняті. Це створює умови для відкритого спілкування, вільного вираження думок та ініціативи, зменшує страх помилок та сприяє навчальній активності [9].

Емпатія вчителя спрямована на створення умов для психологічної безпеки та емоційного благополуччя кожного учня. Учні, які відчують себе емоційно комфортно в класі, є більш відкритими до навчання, краще засвоюють знання та демонструють вищі академічні досягнення. Емоційне благополуччя є важливою умовою для загального розвитку особистості та формування позитивного ставлення до навчання.

Під впливом емпатії вчителя у класі може розвиватися колективна емпатія та взаємодопомога серед учнів. Учні, які спостерігають емпатійну поведінку вчителя, навчаються розуміти та співпереживати один одному, стають більш чутливими до потреб своїх товаришів та готові надавати допомогу. Це сприяє формуванню згуртованого, доброзичливого та взаємопідтримуючого учнівського колективу.

1.2.4. Професійна деформація емпатії вчителя: емоційне вигорання та деперсоналізація

Професійна діяльність вчителя, особливо в умовах високого емоційного навантаження та хронічного стресу, пов'язана з ризиками професійної деформації емпатії. Емоційне вигорання та деперсоналізація є формами професійної деформації, що негативно впливають на емпатійні здібності вчителя та його стосунки з учнями.

Емоційне вигорання характеризується станом емоційного, розумового та фізичного виснаження, що виникає внаслідок тривалого впливу професійного стресу. Для вчителів, особливо емпатійних, ризик емоційного вигорання є підвищеним через постійну емоційну залученість у життя учнів, необхідність постійно проявляти емпатію та надавати емоційну підтримку.

Деперсоналізація є одним з проявів емоційного вигорання та характеризується цинічним, байдужим ставленням до учнів. Вчитель, що переживає деперсоналізацію, може втратити інтерес до учнів, сприймати їх як

«безлику масу», формально виконувати свої професійні обов'язки, уникаючи емоційного контакту [30].

Факторами, що сприяють професійній деформації емпатії, є високе емоційне навантаження, пов'язане з постійним спілкуванням з великою кількістю учнів, хронічний стрес, зумовлений організаційними та соціально-економічними факторами, відсутність підтримки з боку адміністрації та колег, а також недостатність ресурсів для професійного відновлення.

Наслідки деформації емпатії є негативними як для самого вчителя, так і для учнів. Деформація емпатії призводить до зниження ефективності педагогічної діяльності, погіршення стосунків з учнями, втрати мотивації та професійного задоволення. Учні, в свою чергу, відчуваючи відсутність емпатії з боку вчителя, можуть втратити довіру, мотивацію до навчання та відчувати емоційний дискомфорт [39].

1.2.5. Шляхи розвитку емпатії у вчителів

Розвиток емпатії у вчителів є важливим завданням професійної підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Існують різні шляхи та методи, спрямовані на розвиток емпатійної компетентності вчителів.

Важливу роль у розвитку емпатії відіграє самоусвідомлення та рефлексія. Вчителю необхідно усвідомлювати власні емоції, цінності, установки та стереотипи, що можуть впливати на його сприйняття учнів та прояв емпатії. Регулярна рефлексія власної педагогічної діяльності, аналіз власних емоційних реакцій та поведінки у різних педагогічних ситуаціях сприяє розвитку самоусвідомлення та емпатійної чутливості.

Існують різноманітні методики та тренінгові програми, спрямовані на розвиток когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів емпатії у педагогів. До таких методик відносяться:

- Тренінги емпатії;
- Методики активного слухання;

- Техніки когнітивної реструктуризації;
- Практики усвідомленості (mindfulness).

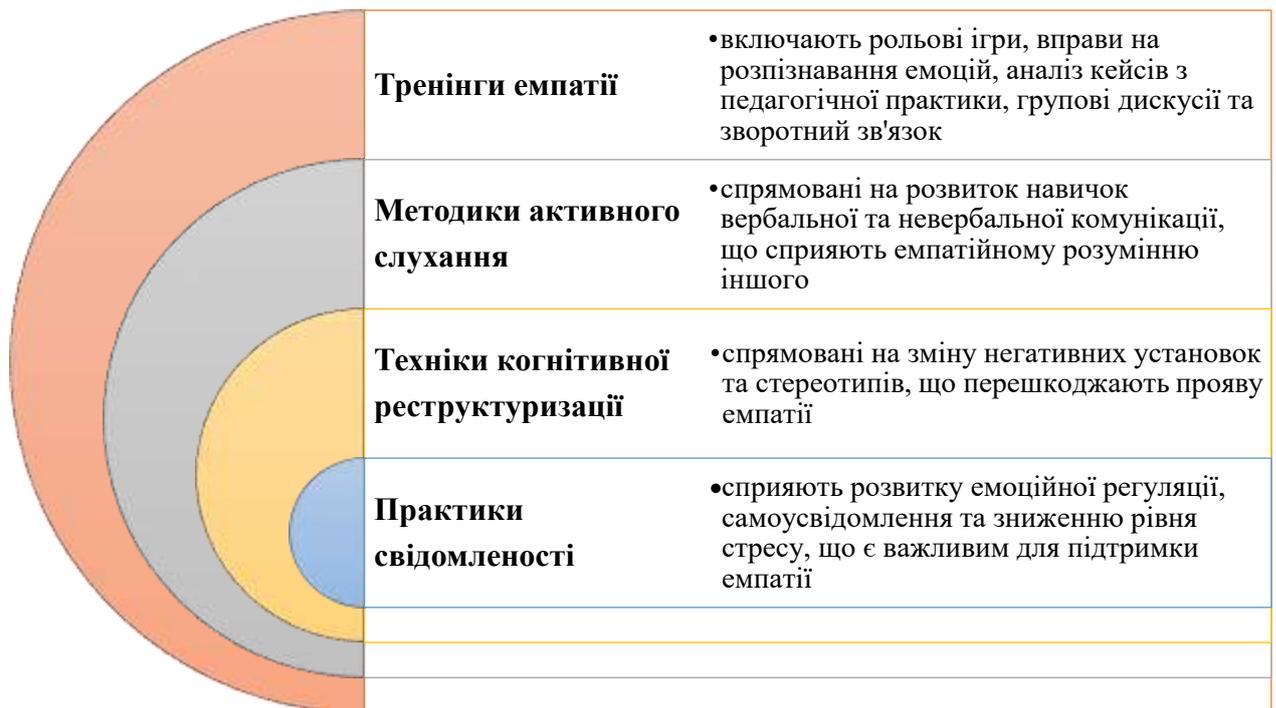

Рис. 1.1. Методики та тренінгові програми, спрямовані на розвиток когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів емпатії

Роль емоційного інтелекту та навичок саморегуляції є ключовою у підвищенні емпатійної компетентності вчителів. Розвиток емоційного інтелекту, що включає в себе здатність розуміти власні та чужі емоції, керувати емоціями та використовувати емоції для досягнення цілей, сприяє ефективнішому прояву емпатії. Навички саморегуляції, зокрема, вміння керувати стресом, емоційною напругою та запобігати емоційному вигоранню, є важливими для збереження емпатії в умовах інтенсивної педагогічної діяльності [31].

Важливою умовою для розвитку та підтримки емпатії вчителів є створення підтримувального професійного середовища та системи супервізії. Створення атмосфери взаємопідтримки, обміну досвідом, можливості отримання професійної консультації та емоційної підтримки з боку колег та адміністрації

сприяє профілактиці емоційного вигорання та підтримці емпатійної компетентності вчителів.

1.3. Мотивація навчання як психолого-педагогічна проблема

1.3.1. Визначення поняття «мотивація навчання» та її психологічна сутність

Поняття «мотивація навчання» є центральним у психології освіти, відображаючи внутрішні сили, що спонукають учнів до навчальної діяльності, спрямовують їхню активність та визначають наполегливість у досягненні навчальних цілей. Визначення мотивації навчання є різноманітними, відображаючи різні теоретичні підходи до розуміння цього складного феномену.

У широкому сенсі, мотивація навчання визначається як загальна спонукальна сила, що активізує навчальну діяльність та спрямовує її на досягнення мети. Вона включає в себе сукупність факторів, що спонукають учня до навчання, визначають його інтерес до навчального процесу, прагнення до знань та наполегливість у подоланні навчальних труднощів.

Мотивація навчання тісно пов'язана з потребами, інтересами, ціннісними орієнтаціями та настановами особистості. Потреби відображають внутрішні стани нестачі або необхідності, що спонукають до діяльності, спрямованої на їх задоволення. Інтереси відображають позитивне емоційне ставлення до певних видів діяльності або об'єктів, спонукаючи до їх вивчення та дослідження. Ціннісні орієнтації відображають систему переконань та уявлень про важливість тих чи інших цілей, видів діяльності або якостей, що визначають спрямованість особистості. Настанови (або установки) відображають готовність до певної поведінки або діяльності у певній ситуації, визначаючи спрямованість та інтенсивність мотиваційних процесів.

Психологічна сутність мотивації навчання полягає в її складному, багаторівневому процесі, що включає в себе когнітивні, емоційні та вольові

аспекти. Мотивація навчання є не статичною якістю, а динамічним процесом, що змінюється під впливом різних факторів, як внутрішніх (вікові особливості, індивідуальні відмінності), так і зовнішніх (соціальне оточення, освітнє середовище, діяльність вчителя). Розуміння психологічної сутності мотивації навчання є ключовим для розробки ефективних стратегій її стимулювання та підтримки в освітньому процесі.

1.3.2. Види мотивації навчання

Мотивацію навчання можна класифікувати за різними критеріями, залежно від джерела спонукання, характеру спонукання та спрямованості навчальної діяльності. Серед основних видів мотивації навчання виділяють зовнішню та внутрішню мотивацію, а також позитивну та негативну мотивацію [22].

Зовнішня мотивація – це мотивація, що зумовлена зовнішніми факторами, не пов'язаними безпосередньо зі змістом навчальної діяльності. Джерелом зовнішньої мотивації можуть бути винагороди, покарання, тиск з боку оточення, прагнення до схвалення або уникнення осуду.

Інструментальна мотивація є одним з видів зовнішньої мотивації, коли навчання розглядається як засіб для досягнення інших цілей, наприклад, отримання гарної оцінки, похвали від батьків, можливості вступити до престижного навчального закладу.

Мотивація досягнення успіху та уникнення невдачі також може бути зовнішньою, якщо вона орієнтована на отримання зовнішнього схвалення або уникнення зовнішньої критики, а не на внутрішнє задоволення від процесу навчання або досягнення власних цілей (зовнішній локус контролю).

Внутрішня мотивація – це мотивація, що виникає з внутрішнього інтересу до навчальної діяльності, задоволення від самого процесу пізнання, прагнення до саморозвитку та самореалізації. Внутрішня мотивація є більш

стійкою та ефективною, оскільки вона базується на власних потребах та інтересах учня.

Ціннісна мотивація є формою внутрішньої мотивації, коли навчання розглядається як цінність саме по собі, як шлях до самопізнання, розвитку особистості та розширення горизонтів.

Когнітивна мотивація також відноситься до внутрішньої мотивації та характеризується прагненням до знань, розуміння, нового досвіду, інтелектуальним задоволенням від процесу пізнання.

За характером спонукання виділяють позитивну та негативну мотивацію.

Позитивна мотивація спрямована на прагнення до успіху, схвалення, заохочення. Вона базується на позитивних стимулах та очікуваннях позитивних наслідків.

Негативна мотивація, навпаки, спрямована на уникнення покарання, критики, осуду. Вона базується на негативних стимулах та страху негативних наслідків. Хоча негативна мотивація може бути ефективною в короткостроковій перспективі, її обмеження та потенційні негативні наслідки для психічного здоров'я та стійкої навчальної мотивації роблять її менш бажаною в освітньому процесі.

1.3.3. Структура мотивації навчання

Мотивація навчання має складну структуру, що включає в себе різні компоненти, які взаємодіють між собою, утворюючи цілісну мотиваційну систему. Серед основних структурних компонентів мотивації навчання виділяють потреби, мотиви, цілі та інтереси.

Потреби є вихідною точкою мотиваційного процесу, відображаючи внутрішні стани нестачі або необхідності, що спонукають до діяльності. У контексті мотивації навчання, важливими є як базові потреби (за теорією А.Маслоу), такі як фізіологічні потреби, потреби безпеки, належності, поваги,

самоактуалізації, так і когнітивні потреби (пізнавальні, естетичні) та соціальні потреби (спілкування, визнання, досягнення). Задоволення базових потреб створює фундамент для розвитку вищих мотиваційних рівнів, включаючи когнітивну та соціальну мотивацію.

Мотиви є безпосередніми спонуканнями до навчальної діяльності, що виникають на основі потреб. Внутрішні мотиви (пізнавальний інтерес, прагнення до саморозвитку, самореалізації) виникають з внутрішнього інтересу до навчання та є більш стійкими та ефективними. Зовнішні мотиви (оцінки, похвала, винагороди, соціальний статус, тиск з боку батьків) зумовлені зовнішніми факторами та можуть бути ефективними в короткостроковій перспективі, але менш стійкими. Соціальні мотиви (прагнення бути корисним суспільству, наслідування авторитетів) відображають соціальну спрямованість навчальної діяльності.

Цілі є усвідомленими образами бажаного результату навчальної діяльності, на досягнення якого спрямовані зусилля учня. Навчальні цілі є конкретними результатами, яких учень прагне досягти в навчанні (наприклад, вивчити певну тему, отримати хорошу оцінку). Життєві цілі також можуть впливати на мотивацію навчання, якщо учень усвідомлює зв'язок між навчанням та досягненням своїх майбутніх професійних, особистісних чи соціальних цілей. Ієрархія цілей та їх відповідність внутрішнім потребам та цінностям учня визначають стійкість мотивації.

Інтереси відображають позитивне емоційне ставлення до певних галузей знань, предметів або видів навчальної діяльності. Пізнавальні інтереси спрямовані на певні галузі знань, предмети, викликаючи бажання поглиблено вивчати їх. Навчальні інтереси пов'язані з зацікавленістю процесом навчання, формами навчальної діяльності, створюючи позитивний емоційний фон для навчання. Розвиток та формування пізнавальних інтересів у школярів є важливим завданням педагогічної діяльності.

1.3.4. Фактори, що впливають на формування мотивації навчання школярів

Формування мотивації навчання школярів є складним процесом, на який впливає цілий ряд факторів, що можна класифікувати на внутрішні та зовнішні.

Вікові особливості учнів відіграють значну роль у формуванні мотивації навчання. Мотиваційні зміни на різних вікових етапах (молодший шкільний вік, підлітковий вік, старший шкільний вік) відображають зміни у провідній діяльності, соціальній ситуації розвитку та психологічних потребах учнів. Специфіка формування мотивації навчання в різні періоди шкільного навчання вимагає врахування вікових особливостей при стимулюванні мотивації. Наприклад, молодші школярі частіше мотивуються зовнішніми винагородами та похвалою, тоді як для підлітків та старшокласників важливішою стає внутрішня мотивація, пов'язана з самостійністю, самореалізацією та соціальним визнанням. Врахування вікових особливостей при організації навчального процесу та виборі методів стимулювання мотивації є важливим принципом педагогічної діяльності.

Індивідуальні відмінності учнів також впливають на формування мотивації навчання. Типи особистості (інтроверсія/екстраверсія, сенсорний/інтуїтивний тип тощо) можуть визначати переважні види мотивації та способи навчальної діяльності. Темперамент також може впливати на прояв мотивації навчання, визначаючи темп, інтенсивність та емоційне забарвлення навчальної діяльності. Навчальні здібності та їх розвиток тісно пов'язані з мотивацією досягнення, оскільки успіх у навчанні підвищує самооцінку та впевненість у власних силах, стимулюючи подальшу мотивацію.

Соціальне оточення школярів, зокрема сім'я та батьківське ставлення до навчання, відіграє важливу роль у формуванні мотивації. Сім'я є первинним соціальним середовищем, де формуються базові ціннісні орієнтації та настанови, пов'язані з навчанням. Позитивне ставлення батьків до освіти, підтримка навчальних зусиль дитини, створення сприятливих умов для навчання вдома сприяють розвитку позитивної мотивації. Роль однолітків та

референтних груп також є значною, особливо в підлітковому віці, коли думка однолітків набуває особливої ваги. Соціокультурний контекст також впливає на ціннісні орієнтації, пов'язані з навчанням, визначаючи соціальний престиж освіти та можливості соціальної мобільності через освіту.

Освітнє середовище, створене в навчальному закладі, є важливим зовнішнім фактором, що впливає на мотивацію навчання. Організація навчального процесу та методи навчання, що використовуються вчителем, можуть стимулювати або пригнічувати інтерес та активність учнів. Активні методи навчання, проблемне навчання, проєктна діяльність, використання інтерактивних технологій сприяють підвищенню внутрішньої мотивації. Стиль педагогічного спілкування також впливає на емоційний клімат класу та мотивацію навчання. Демократичний, підтримуючий стиль спілкування, що базується на повазі, довірі та емпатії, створює сприятливі умови для розвитку мотивації. Оцінювання та зворотний зв'язок у навчанні можуть бути як факторами мотивації, так і демотиваторами, залежно від їхнього характеру та спрямованості. Конструктивний, доброзичливий зворотний зв'язок, що акцентує на досягненнях та прогресі учня, сприяє підвищенню мотивації, тоді як критика та порівняння з іншими можуть мати негативний вплив. Ресурсне забезпечення навчального процесу, наявність сучасного обладнання, навчальних матеріалів, доступу до інформаційних ресурсів також впливає на мотивацію, створюючи більш привабливе та ефективне навчальне середовище.

Діяльність вчителя є, мабуть, найбільш значущим фактором, що впливає на мотивацію навчання школярів. Педагогічна майстерність та професіоналізм вчителя, його здатність організувати цікавий та змістовний навчальний процес, індивідуалізувати навчання, створити позитивний емоційний клімат в класі, відіграють вирішальну роль у формуванні мотивації учнів. Особистісні якості вчителя, його ентузіазм, захопленість предметом, віра в учнів, емпатія та позитивне ставлення також є потужними факторами мотивації [1]. Саме емпатія вчителя є особливо важливим фактором створення мотиваційного навчального середовища, що буде детально розглянуто в наступному підрозділі.

1.3.5. Теорії мотивації навчання

У психології розроблено ряд теорій, що намагаються пояснити механізми мотивації навчання та фактори, що на неї впливають. Серед найбільш впливових виділяють теорію самодетермінації, теорію очікування-цінності, теорію атрибуції та теорію соціального когнітивного навчання.

Теорія самодетермінації (Десі та Райан [36,38,42]) розрізняє внутрішню та зовнішню мотивацію та розглядає їх як полюси континууму мотивації. Внутрішня мотивація виникає з внутрішнього інтересу та задоволення від самої діяльності, тоді як зовнішня мотивація зумовлена зовнішніми винагородами або покараннями. Теорія самодетермінації підкреслює важливість задоволення базових психологічних потреб для розвитку внутрішньої мотивації, до яких відносяться потреба в автономії (відчуття контролю та самостійності), компетентності (відчуття ефективності та здатності до досягнень) та пов'язаності (відчуття приналежності та соціальної підтримки). Роль підтримки автономії, структури та залучення до процесу навчання для розвитку внутрішньої мотивації є ключовою у цій теорії.

Теорія очікування-цінності (Врум, Аткинсон [43]) розглядає мотивацію як функцію очікування успіху та цінності досягнення мети. Відповідно до цієї теорії, мотивація до навчальної діяльності залежить від суб'єктивної ймовірності успіху у виконанні завдання та привабливості очікуваних результатів (цінності мети). Якщо учень вірить у свою здатність досягти успіху та цінує очікувані результати (наприклад, отримання гарної оцінки, похвали), його мотивація буде високою. Вплив самооцінки, попереднього досвіду та складності завдання на мотивацію є важливим аспектом теорії очікування-цінності.

Теорія атрибуції (Вайнер [44]) зосереджена на причинній атрибуції успіху та невдачі та її впливі на подальшу мотивацію. Локус каузальності (внутрішній/зовнішній), стабільність та контрольованість причин є ключовими факторами атрибуції. Учні, які приписують успіх внутрішнім, стабільним та

контрольованим факторам (наприклад, власним здібностям та зусиллям), демонструють більш стійку мотивацію досягнення. Навпаки, атрибуція невдачі зовнішнім, нестабільним та неконтрольованим факторам (наприклад, складності завдання, невезіння) дозволяє зберегти мотивацію та не знижувати самооцінку. Формування мотивації досягнення через позитивну атрибуцію успіху та оптимістичну атрибуцію невдачі є важливим завданням педагогічної діяльності.

Теорія соціального когнітивного навчання (Бандура [45]) підкреслює роль самоефективності як віри в здатність досягти успіху в певній діяльності. Самоефективність формується під впливом спостереження за успіхами інших (моделювання), вербального переконання, емоційного збудження та власного досвіду. Учні з високою самоефективністю є більш мотивованими, наполегливими та стійкими до невдач. Самоефективність є важливим предиктором мотивації та академічних досягнень, і її розвиток є важливим завданням педагогічної практики.

1.4. Теоретичне обґрунтування взаємозв'язку емпатії вчителя та мотивації навчання школярів

1.4.1. Психологічні механізми впливу емпатії вчителя на мотивацію навчання школярів

Емпатія вчителя є потужним фактором впливу на мотивацію навчання школярів, що реалізується через ряд психологічних механізмів. Емпатійний підхід вчителя створює умови для формування позитивного мотиваційного навчального середовища, де учні відчувають себе безпечно, підтримано та зацікавлено в навчанні.

Одним з ключових механізмів впливу емпатії є створення довіри та безпеки. Емпатійний вчитель сприймається учнями як джерело безпеки та прийняття. Учні відчувають, що вчитель розуміє їхні емоції, поважає їхню індивідуальність та готовий надати підтримку. Це знижує рівень тривожності

та страху невдачі в навчанні, що є важливим фактором для розвитку мотивації, особливо для учнів з низькою самооцінкою або негативним досвідом навчання. Формування довірливих відносин між учителем та учнями є основою для відкритості до навчання та готовності ризикувати, проявляти ініціативу та ставити запитання.

Іншим важливим механізмом є відчуття підтримки та розуміння. Емпатійний вчитель є той, хто розуміє індивідуальні потреби, труднощі та переживання учнів. Він готовий надати індивідуальну допомогу, враховувати індивідуальний темп навчання, створювати умови для успіху кожного учня. Підтримка емоційного благополуччя учнів та створення позитивного емоційного фону для навчання є важливими наслідками емпатійного підходу. Вплив відчуття підтримки на зростання впевненості у власних силах та академічної самоефективності є очевидним. Учні, відчуваючи підтримку вчителя, вірять у свої можливості та стають більш наполегливими у досягненні навчальних цілей.

Емпатія вчителя також сприяє розвитку інтересу до навчання. Емпатійний вчитель є той, хто вміє бачити потенціал та інтереси кожного учня. Він намагається індивідуалізувати навчальний процес з урахуванням емоційного стану та потреб учнів, створюючи цікаві та змістовні навчальні завдання, що відповідають їхнім інтересам. Емпатійний підхід дозволяє вчителю краще зрозуміти, що саме цікавить учнів, які теми та види діяльності викликають у них позитивний емоційний відгук, та використовувати це для стимулювання навчальної мотивації.

Крім того, емпатія вчителя сприяє стимулюванню внутрішньої мотивації. Емпатійний вчитель є той, хто сприяє задоволенню базових психологічних потреб учнів (автономії, компетентності, пов'язаності), що є важливим фактором для розвитку внутрішньої мотивації (за теорією самодетермінації). Емпатійний підхід передбачає створення умов для самостійності, ініціативності та творчості учнів у навчанні, заохочення їхньої активності та незалежності у виборі навчальних завдань та способів їх виконання. Підтримка внутрішнього

прагнення до знань та саморозвитку є важливим наслідком емпатійного педагогічного підходу.

1.4.2. Роль емпатії вчителя у задоволенні базових психологічних потреб учнів

Емпатія вчителя відіграє ключову роль у задоволенні базових психологічних потреб учнів, які є основою для їхнього психологічного благополуччя та мотивації навчання. Згідно з теорією самодетермінації, задоволення потреб в автономії, компетентності та пов'язаності є необхідною умовою для розвитку внутрішньої мотивації. Емпатія вчителя безпосередньо сприяє задоволенню потреб у визнанні та повазі, а також належності та пов'язаності [9].

Потреба у визнанні та повазі є однією з базових соціальних потреб людини. Емпатія вчителя є проявом поваги до особистості учня, його думок та почуттів. Емпатійне спілкування створює відчуття, що вчитель цінує учня як особистість, визнає його індивідуальність та унікальність.

Визнання індивідуальності та цінності кожного учня через емпатійне спілкування є важливим фактором для формування позитивної самооцінки та мотивації досягнення. Учні, які відчувають повагу та визнання з боку вчителя, більш впевнені у собі, вірять у свої можливості та прагнуть до успіху в навчанні.

Потреба у належності та пов'язаності також є базовою соціальною потребою людини. Емпатія вчителя є фактором створення відчуття приналежності до шкільного колективу та класу. Емпатійний вчитель створює атмосферу прийняття та включення, де кожен учень відчуває себе частиною спільноти, відчуває зв'язок з учителем та однокласниками. Формування позитивних міжособистісних відносин у класі завдяки емпатійному підходу вчителя сприяє задоволенню потреби у пов'язаності. Вплив почуття належності та соціальної підтримки на мотивацію до навчання та співпраці є значним. Учні,

які відчують себе частиною шкільної спільноти та отримують соціальну підтримку, більш мотивовані до навчання, активніше співпрацюють з однокласниками та вчителем.

1.4.3. Вплив емпатії вчителя на формування позитивної самооцінки та академічної успішності школярів

Емпатія вчителя має безпосередній зв'язок з формуванням позитивної самооцінки та віри у власні сили у школярів. Позитивна самооцінка, у свою чергу, є важливим фактором мотивації досягнення та академічної успішності.

Емпатійний вчитель, проявляючи повагу, розуміння та підтримку до учнів, сприяє формуванню адекватної самооцінки. Учні, які відчують емпатію з боку вчителя, починають краще розуміти власну цінність, визнавати свої сильні сторони та вірити у свої можливості.

Емпатійний підхід допомагає учням подолати негативні установки щодо себе, знизити рівень самокритики та підвищити впевненість у власних силах [31].

Вплив позитивної самооцінки на мотивацію досягнення та академічну успішність є добре задокументованим в психологічній літературі.

Учні з позитивною самооцінкою, як правило, досягають кращих академічних результатів. Це відбувається через декілька механізмів:

- **вища мотивація досягнення:** позитивна самооцінка підсилює мотивацію, що безпосередньо впливає на наполегливість, старанність та активність у навчанні, які є ключовими факторами академічної успішності;
- **зниження рівня тривожності:** низька самооцінка часто пов'язана з підвищеною тривожністю, особливо в ситуаціях оцінювання. Тривога може негативно впливати на когнітивні функції, концентрацію уваги та здатність до навчання. Позитивна самооцінка допомагає знизити рівень

тривожності, створюючи більш сприятливі умови для ефективного навчання та успішного виконання завдань;

- **позитивне ставлення до навчання:** учні з позитивною самооцінкою часто мають більш позитивне ставлення до навчання, сприймають його як цікавий та цінний процес, а не як тягар чи стрес. Це позитивне ставлення сприяє більшій залученості в навчальний процес та кращим результатам;
- **активне використання навчальних стратегій:** впевнені у собі учні більш схильні до експериментування з різними навчальними стратегіями, пошуку ефективних методів навчання та звернення за допомогою, коли це необхідно. Вони не бояться виявляти свою "некомпетентність" і активно працюють над покращенням своїх знань та навичок;
- **краща соціальна адаптація:** позитивна самооцінка сприяє кращій соціальній адаптації в академічному середовищі. Учні, які впевнені в собі, легше встановлюють контакти з однокласниками та викладачами, активніше беруть участь у груповій роботі та почувуються комфортніше в академічному середовищі, що також може позитивно впливати на їхню успішність.

Емпатія вчителя може виступати як корекційний фактор для учнів з низькою самооцінкою та труднощами у навчанні. Емпатійний підхід допомагає таким учням відчувати підтримку, повірити у власні сили та отримати позитивний досвід успіху, що сприяє підвищенню їхньої самооцінки та мотивації. Емпатія вчителя створює сприятливі умови для подолання навчальних труднощів та формування позитивного ставлення до навчання.

В цілому, емпатія вчителя сприяє розвитку самоефективності та академічної наполегливості завдяки емоційній підтримці, визнанню та створенню позитивного навчального середовища. Самоефективність, як віра у власні можливості, та академічна наполегливість, як здатність до тривалої та цілеспрямованої навчальної діяльності, є ключовими факторами академічної успішності та особистісного зростання.

Висновки до першого розділу

Розділ "Теоретичні засади дослідження емпатії та мотивації навчання" кваліфікаційної роботи присвячений комплексному аналізу ключових наукових понять – емпатії та мотивації навчання, а також дослідженню теоретичних підходів до розуміння їх взаємозв'язку, особливо в контексті педагогічної діяльності.

1. Емпатія – складна психологічна здатність до співпереживання, розуміння емоційного стану іншої людини та відгуку на нього.

2. Емпатія – багатокомпонентна комплексна психологічна здатність, що включає в себе співпереживання (емоційна емпатія), розуміння (когнітивна емпатія), відгук (поведінкова емпатія). Різні види та рівні емпатії, спонукають людину по-різному реагувати на виклики та поведінку.

3. У професійній діяльності вчителя емпатія займає одне із найважливіших місць. Її роль – встановлення якісного емоційного контакту з учнями, створення атмосфери довіри та взаєморозуміння, та сприяння ефективній педагогічній взаємодії.

4. Емпатія не є вродженою якістю. Вона розвивається протягом життя під впливом виховання та сімейного оточення, соціального досвіду, навчання та саморозвитку.

5. Мотивація – внутрішня рушійна сила, що спонукає до діяльності та спрямовує поведінку на досягнення цілей. Є різні види мотивації. Мотивація безпосередньо впливає на успішність навчання, зацікавленість процесом навчання та загальний розвиток особистості учня.

6. Емпатія вчителя безпосередньо впливає на мотивацію учня. Емпатійний вчитель створює емоційно безпечне навчальне середовище, підвищує рівень зацікавленості учнів, формує позитивні міжособистісні відносини та сприяє розвитку внутрішньої мотивації до навчання. Такий вчитель здатний краще розуміти потреби та емоційний стан учнів, враховувати їх індивідуальні особливості та створювати умови для розвитку їх навчальної мотивації.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Methodology and methods of research of empathy of participants in the educational process

2.1.1. Justification of the choice of research methods

Обраний комплекс методів дослідження зумовлений метою та завданнями кваліфікаційної роботи, а саме – виявлення та емпіричне підтвердження взаємозв'язку між рівнем емпатії вчителів та мотивацією навчання школярів. Для досягнення цієї мети застосовано поєднання теоретичних та емпіричних методів. Теоретичний аналіз психологічної та педагогічної літератури з теми дослідження дозволив розкрити сутність понять «емпатія» та «мотивація навчання», визначити теоретичні підходи до вивчення їхнього взаємозв'язку та обґрунтувати гіпотезу дослідження.

Для емпіричної перевірки гіпотези про існування взаємозв'язку між емпатією вчителів та мотивацією навчання школярів, обрано кількісний підхід з використанням діагностичних опитувальників та методів математичної статистики. Кількісний підхід дозволяє отримати об'єктивні дані про рівень емпатії вчителів та мотивації школярів, виявити статистично значущі кореляційні зв'язки між цими змінними на достатній вибірці дослідження.

Вибір опитувальників як основного методу збору емпіричних даних зумовлений їхньою ефективністю та економічністю у вивченні психологічних характеристик великих груп людей. Опитувальники дозволяють стандартизовано виміряти рівень емпатії та мотивації, отримати кількісні показники для подальшого статистичного аналізу.

Для забезпечення комплексності дослідження та поглиблення розуміння отриманих кількісних даних, у дослідженні можуть бути використані додаткові якісні методи (наприклад, спостереження або бесіди з вчителями та учнями), хоча основним фокусом залишається кількісне дослідження.

2.1.2. Опис методики діагностики рівня емпатії учнів за допомогою асоціативного тесту

Оцінка рівня емпатії вчителя, базуючись на асоціаціях учнів – це цікавий підхід, хоча і не є прямим вимірюванням емпатії як такої. Асоціації учнів скоріше відображають сприйняття емпатії вчителя, їхні емоційні реакції та враження від взаємодії з ним. Проте, цей метод може надати цінні інсайти про те, як учні відчують атмосферу на уроках та взаємодіють з конкретним викладачем.

Ця авторська методика розроблена у співпраці з професором Л.Журавльовою для оцінки рівня емпатії вчителів на основі асоціативних уявлень-характеристик, наданих учнями. Вона використовує аналіз якісних характеристик, перетворюючи їх на кількісну оцінку для вимірювання емпатії.

Мета методики:

- оцінити рівень емпатії вчителів з точки зору учнів;
- забезпечити зворотний зв'язок для вчителів щодо їхньої емпатійної поведінки;
- використовувати отримані дані для покращення педагогічних практик та створення більш емпатійного навчального середовища;

Цільова аудиторія:

- адміністрація навчальних закладів;
- вчителі, зацікавлені у самовдосконаленні.

Покроковий план дій для оцінки цих асоціацій та визначення орієнтовного рівня емпатії вчителя:

1. Систематизація та Категоризація Асоціацій:

- Розробка анкети.
- Інструктаж при анкетуванні. Варто підкреслити, що анкета анонімна, тому писати відповіді потрібно щиро і чесно.

- Анкетування. Переконайтеся, що анонімність дотримана, щоб учні були максимально відверті.
- Обробка отриманих анкет та створення масиву характеристик, які учні надали в анкетах.
- Оцінка категорії асоціацій. Для оцінки емпатії потрібно виділити категорії, які відображають різні аспекти взаємодії вчителя та учнів.

Виокремлено такі категорії:

- **Позитивні емоційно-орієнтовані асоціації (емпатійні):**

- *Доброта, доброзичливість, чуйність, сердечність, теплота.*
(Наприклад, "добрий", "чуйний", "сердечний", "теплий", "душевний");
- *Розуміння, співчуття, емпатія, підтримка.*
(Наприклад, "розуміє", "співчуває", "підтримує", "входить в положення", "розуміючий", "емпатійний");
- *Терпіння, витримка, спокій.*
(Наприклад, "терплячий", "спокійний", "витриманий", "стриманий");
- *Справедливість, неупередженість, чесність.*
(Наприклад, "справедливий", "чесний", "неупереджений");
- *Повага, тактовність, ввічливість.*
(Наприклад, "поважний", "тактовний", "ввічливий");
- *Доступність, відкритість, готовність допомогти.*
(Наприклад, "доступний", "відкритий", "готовий допомогти", "підходить до учнів", "йде назустріч");
- *Заохочення, натхнення, позитивне підкріплення.*
(Наприклад, "заохочує", "натхненний", "мотивує", "хвалить", "підбадьорює").

- **Нейтральні/інструментальні асоціації (фокус на викладанні):**

- *Професіоналізм, знання, компетентність.*
(Наприклад, "знаючий", "професіонал", "компетентний", "розумний");

- *Зрозумілість пояснення, чіткість, ясність.*
(Наприклад, "пояснює добре", "зрозуміло пояснює", "чітко", "ясно");
 - *Організованість, системність, структурованість.*
(Наприклад, "організований", "системний", "структурований");
 - *Вимогливість, строгість (в контексті навчання).*
(Наприклад, "вимогливий", "строгий", "дисциплінований", "пунктуальний", "акуратний");
 - *Інтелектуальність, ерудованість, начитаність.*
(Наприклад, "інтелектуальний", "ерудований", "начитаний", "розумний").
- **Негативні емоційно-орієнтовані асоціації (демонструють низьку емпатію або її відсутність):**
- *Роздратованість, дратівливість, нервозність.*
(Наприклад, "дратівливий", "нервовий", "роздратований", "злий", "агресивний");
 - *Неуважність, байдужість, холодність, відстороненість.*
(Наприклад, "неуважний", "байдужий", "холодний", "відсторонений", "ігнорує");
 - *Несправедливість, упередженість, улюбленці.*
(Наприклад, "несправедливий", "упереджений", "має улюбленців");
 - *Нетерплячість, поспішність, різкість.*
(Наприклад, "нетерплячий", "поспішний", "різкий", "грубий");
 - *Приниження, знецінення, іронія, сарказм.*
(Наприклад, "принижує", "знецінює", "іронізує", "сарказм", "висмиює");
 - *Недоступність, закритість, відмова допомогти.*
(Наприклад, "недоступний", "закритий", "не допомагає", "не йде назустріч");
 - *Критика, догана, негативне оцінювання (без підтримки).*
(Наприклад, "критикує", "доганяє", "негативно оцінює", "занижує оцінки").

Далі розподіляю усі асоціації для кожного вчителя по створених категоріях. Одна і та сама асоціація може потрапити в кілька категорій (наприклад, "справедливий" може бути і в "позитивних емоційно-орієнтованих" і в "нейтральних/інструментальних"). Важливо при розподілі враховувати контекст, в якому учні використовували асоціацію, якщо це можливо. Якщо контекст неясний, розподіляю за основним значенням слова.

2. Кількісний Аналіз:

- підраховуємо кількість асоціацій в кожній категорії для кожного вчителя;
- визначаємо відсоток асоціацій кожної категорії від загальної кількості асоціацій для кожного вчителя. Це дозволить порівнювати вчителів, навіть якщо кількість асоціацій для них різна. Наприклад, якщо для вчителя Прокопенко загалом 100 асоціацій, і з них 40 – в категорії "Позитивні емоційно-орієнтовані", то відсоток буде 40%;
- порівнюємо відсотки асоціацій по категоріях для різних вчителів.

3. Інтерпретація Результатів та Оцінка Рівня Емпатії (Сприйнятої Емпатії):

- **Високий рівень *сприйнятої* емпатії** можна очікувати у вчителів, для яких:

- Високий відсоток асоціацій в категорії "Позитивні емоційно-орієнтовані".
- Низький відсоток асоціацій в категорії "Негативні емоційно-орієнтовані".
- Відсоток асоціацій в "Нейтральних/інструментальних" категоріях може бути різним, але важливо, щоб позитивний емоційний компонент був виражений сильно.

- **Низький рівень *сприйнятої* емпатії** можна очікувати у вчителів, для яких:

- Низький відсоток асоціацій в категорії "Позитивні емоційно-орієнтовані".
- Високий відсоток асоціацій в категорії "Негативні емоційно-орієнтовані".

- Переважають "Нейтральні/інструментальні" асоціації, можливо, свідчить про фокус учнів на виключно професійних якостях вчителя, без емоційного зв'язку.

Важливо пам'ятати - це оцінка сприйнятої емпатії, а не об'єктивне вимірювання. Асоціації учнів – це суб'єктивне відображення їхніх вражень. На рівень асоціацій можуть впливати різні фактори: особистісні особливості учнів, стиль викладання, предмет, вік учнів, загальна атмосфера в класі/школі та інше.

Отже, кількість – це лише перший крок. Важливий якісний аналіз.

4. Якісний аналіз:

- переглядаємо конкретні асоціації в кожній категорії для вчителів, які отримали крайні оцінки (дуже високий або дуже низький рівень сприйнятої емпатії за кількісним аналізом);
- звертаємо увагу на найбільш часто повторювані асоціації. Які саме позитивні емоційні асоціації найчастіше використовуються для "емпатійних" вчителів? Які негативні – для "неемпатійних"?
- аналізуємо контекст. Чи є якісь специфічні асоціації, які потребують особливої уваги? Наприклад, асоціація "строгий" може бути як нейтральною (в сенсі вимогливості), так і негативною (як жорсткість). Контекст інших асоціацій допоможе краще зрозуміти значення "строгості" в даному випадку;
- якщо трапляються якісь несподівані або нетипові асоціації додатково аналізуємо. Вони можуть надати цінні інсайти.

5. Візуалізація та інтерпретація результатів:

- створюємо графіки або діаграми для наочного представлення результатів;
- візуалізація допоможе легше порівнювати вчителів та виявляти загальні тенденції.

Приклад інтерпретації :

Припустимо, для вчителя Петренко отримано такі результати:

- "Позитивні емоційно-орієнтовані": 60%
- "Негативні емоційно-орієнтовані": 5%
- "Нейтральні/інструментальні": 35%

А для вчителя Сидоренко:

- "Позитивні емоційно-орієнтовані": 20%
- "Негативні емоційно-орієнтовані": 30%
- "Нейтральні/інструментальні": 50%

За цими даними можна зробити попередній висновок, що учні сприймають вчителя Петренка як більш емпатійного, ніж вчителя Сидоренко. У Петренка значно вищий відсоток позитивних емоційно-орієнтованих асоціацій і дуже низький відсоток негативних. У Сидоренко ситуація протилежна, та ще й високий відсоток нейтральних асоціацій, що може вказувати на фокус на навчанні, але менший емоційний зв'язок.

Ця методика не є ідеальним вимірюванням емпатії, а лише інструментом для отримання певної інформації про сприйняття вчителів учнями. Не варто робити поспішних висновків про особисті якості вчителів. Використовувати результати анкетування варто обережно і етично.

Результати цього асоціативного тесту є відправною точкою для подальшого вивчення та розвитку. Якщо виявлені проблеми, це може бути приводом для індивідуальних розмов з вчителями, тренінгів з розвитку емпатії та покращення взаємодії з учнями.

Цей метод дозволяє отримати цікаву інформацію про сприйняття емпатії вчителів учнями, використовуючи анонімні анкети. Ретельний аналіз та інтерпретація результатів допоможуть зробити обґрунтовані висновки та використовувати цю інформацію для покращення освітнього процесу.

2.1.3. Опис методики діагностики рівня емпатії вчителів

Діагностика здатності до емпатії вчителя дуже важлива для розуміння впливу емпатії на психологічний стан учасників навчального процесу в цілому.

Для визначення рівня емпатії у дорослих, нами було обрано «Тест на емпатію для дорослих» Л.Журавльової [17; 41].

Методика складається із 15 сюжетів-колізій, герої яких потрапляють в різні емпатогенні ситуації. На кожен сюжет пропонується сім варіантів відповідей щодо їх розв'язання. Передбачена також власна відповідь респондента, яка у відповідності до її змісту відноситься експериментатором до одного із запропонованих шляхів розв'язання ситуації. Героями сюжетів доросла людина, дитина, людина похилого віку, тварина. Кожен із варіантів запропонованих відповідей репрезентував один із видів чи форм емпатії, а також відповідного емпатійного ставлення.

У такий спосіб було визначено наступні досліджувані шкали (фактори):

- 1) антиемпатія,
- 2) індіферентність (пасивне споглядання ситуації) – індіферентне емпатійне ставлення,
- 3) співпереживання – егоцентричне емпатійне ставлення,
- 4) переживання з приводу почуттів іншого (співчуття) – суб'єктноцентричне емпатійне ставлення,
- 5) моделювання поведінки (внутрішнє сприяння) – пасивне емпатійне ставлення,
- 6) реальне сприяння не на шкоду собі – активне емпатійне ставлення (просоціальна поведінка),
- 7) альтруїстична поведінка (реальне сприяння на шкоду собі) – дієве трансцендентне емпатійне ставлення.

Діагностичною процедурою передбачено також визначення загального показника емпатійності – суми показників антиемпатії та всіх форм власне емпатії. Таку емпатію назвали інтегральною. Диференціюються також рівні розвитку емпатії – дуже низький, низький, середній, високий, дуже високий [21, с. 154 – 161].

Мета методики - діагностика загального рівня емпатії особистості та визначення вираженості окремих каналів емпатії: раціонального, емоційного,

інтуїтивного, а також здатності до встановлення ідентифікації, наявності зворотного зв'язку та проникнення в емпатії. Методика дозволяє оцінити не лише загальний рівень емпатійної здатності, але й якісні особливості прояву емпатії у конкретної особистості.

Процедура проведення. Опитувальник являє собою набір тверджень (пунктів), на які респондентам пропонується відповісти, виразивши ступінь своєї згоди або незгоди за певною шкалою. Вчителям пропонується інструкція з проханням уважно прочитати кожне твердження та обрати варіант відповіді, який найбільше відповідає їхній особистій думці та досвіду. Заповнення опитувальника зазвичай займає 15-20 хвилин. Процедура проведення є стандартизованою та не потребує спеціального обладнання, що робить методику зручною для масового дослідження.

2.2. Організація та етапи емпіричного дослідження

2.2.1. Визначення вибірки дослідження

Вибірка дослідження буде включати вчителів та учнів старших класів Андрушівського ліцею №2.

Кількісний склад вибірки. Для забезпечення статистичної значущості результатів дослідження, планується залучити до участі у дослідженні не менше 29 вчителів та 84 учнів.

Якісний склад вибірки:

- **вчителі:** До вибірки включені вчителі різних предметів, стажу педагогічної роботи та вікових категорій. Планується залучити вчителів старшої школи, щоб дослідити особливості прояву емпатії та її впливу на мотивацію навчання у цій віковій групі школярів.
- **школярі:** До вибірки включені учні різних класів старшої школи (9-11 класи).

Критерії відбору учасників дослідження:

- школярі:

- навчання у старших класах.
- згода на участь у дослідженні та заповнення опитувальника мотивації

навчання.

- вчителі:

▪ викладання у класах, що приймають участь у добровільному анонімному анкетуванні.

- згода на участь у дослідженні та заповнення опитувальника емпатії.

Характеристики учасників дослідження: При аналізі даних будуть враховані наступні характеристики учасників дослідження:

- **для вчителів:** предмет викладання, категорія, стаж роботи в даній школі (за наявності такої інформації);
- **для школярів:** клас навчання, академічна успішність (за можливості отримання такої інформації з дотриманням конфіденційності).

Тип навчального закладу: Дослідження планується проводити у загальноосвітніх школах різних типів (наприклад, ліцеї, гімназії). Розширення вибірки за рахунок різних типів навчальних закладів дозволить збільшити репрезентативність дослідження та узагальнити отримані результати на ширшу аудиторію вчителів та школярів.

2.2.2. Опис процедури проведення дослідження

Дослідження планується провести у кілька етапів:

I етап: підготовчий (організаційний).

- Отримання дозволу на проведення дослідження від адміністрації навчальних закладів.

- Формування вибірки дослідження (відбір вчителів та класів учнів, відповідних критеріям відбору).
- Підготовка методичного інструментарію (друк опитувальників, розробка інструкцій для респондентів, підготовка бланків для обробки результатів).
- Проведення інструктажу для вчителів та учнів щодо мети, процедури та умов участі у дослідженні, забезпечення анонімності та конфіденційності отриманих даних.
- Узгодження термінів та умов проведення опитування з адміністрацією шкіл та вчителями.

II етап: емпіричний (етап збору даних).

- проведення опитування школярів з використанням авторського тесту «П'ять асоціацій». Опитування проводиться у старших класах, у навчальний час, з дотриманням інструкції та забезпеченням анонімності відповідей.
- проведення опитування вчителів з використанням «Тест на емпатію для дорослих» Л.Журавльової [17]. Опитування проводиться в груповій формі (за можливості) або індивідуально, у зручний для вчителів час, з дотриманням умов конфіденційності.
- проведення додаткових якісних методів (спостереження, інтерв'ю, бесіди) – за необхідності та наявності можливостей.
- збір заповнених опитувальників.

III етап: аналітичний (етап обробки та інтерпретації даних).

Обробка кількісних даних:

Первинна обробка даних: перевірка опитувальників на заповненість, створення бази даних.

Статистичний аналіз даних: розрахунок описових статистик для показників емпатії вчителів та мотивації навчання школярів.

Інтерпретація отриманих результатів у контексті мети та завдань дослідження, порівняння з теоретичними положеннями та даними інших досліджень, формулювання висновків.

IV етап: заключний (етап оформлення результатів).

Написання Розділу 3 «Аналіз результатів емпіричного дослідження» та розділу «Висновки» кваліфікаційної роботи.

Оформлення додатків.

Підготовка звіту про результати дослідження для адміністрації навчальних закладів (за запитом).

Розробка практичних рекомендацій для вчителів щодо розвитку емпатії як засобу підвищення мотивації навчання школярів (на основі отриманих результатів).

Терміни проведення дослідження: планується здійснити дослідження протягом одного місяця.

Умови проведення дослідження: Дослідження буде проводитися в природних умовах освітнього процесу у Андрушівському ліцеї №2 Андрушівської міської ради, в робочий час вчителів та навчальний час учнів. Участь у дослідженні є добровільною та анонімною.

Висновки до другого розділу

Розділ "Методологічні засади емпіричного дослідження" кваліфікаційної роботи розроблений з метою обґрунтування та представлення комплексу методів, інструментів та процедур, які будуть використані для проведення емпіричного дослідження впливу емпатії вчителя на мотивацію навчання школярів.

1. Сформовано чітку та обґрунтовану стратегію дослідження, що дозволяє емпірично перевірити висунуту гіпотезу та досягти поставленої мети.

Визначено загальну логіку дослідження, що включає в себе кількісний підхід з елементами якісного аналізу для глибшого розуміння отриманих результатів. Ключовим елементом методологічної бази стало обґрунтування вибору методів дослідження, адекватних меті та завданням роботи.

2. Для вимірювання рівня емпатії вчителів обрано «Тест на емпатію для дорослих» професорки Л.Журавльової [17] так як він найбільш доцільний для визначення емпатії у цій категорії респондентів.

3. Для оцінки рівня емпатії школярів було розроблено авторський тест у співавторстві з Л.Журавльовою «П'ять асоціацій», який дозволяє через асоціації визначити рівень емпатії до того чи іншого вчителя.

4. Розроблено та описано процедуру проведення емпіричного дослідження, яка враховує анонімність відповідей учнів, що сприяє об'єктивності тестування, часові рамки проведення дослідження.

5. Підкреслено важливість дотримання етичних принципів дослідження, таких як добровільність участі, анонімність та конфіденційність отриманих даних, описано конкретні заходи щодо забезпечення етичності дослідження.

Таким чином, розділ "Методологічні засади емпіричного дослідження" забезпечив міцну методологічну основу для подальшого емпіричного дослідження. Він демонструє чітке розуміння дослідницької стратегії, обґрунтованість вибору методів та інструментів, ретельність розробки процедури дослідження, а також готовність до аналізу та інтерпретації емпіричних даних.

Сформована методологічна база є адекватною для досягнення мети дослідження та отримання достовірних та валідних результатів, що дозволять емпірично підтвердити або спростувати гіпотезу про вплив емпатії вчителя на мотивацію навчання школярів. Цей розділ закладає надійний фундамент для переходу до наступного етапу дослідження – безпосереднього збору та аналізу емпіричних даних.

РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЕМПАТІЇ ВЧИТЕЛЯ НА МОТИВАЦІЮ НАВЧАННЯ УЧНЯ

3.1. Результати дослідження емпатії учнів

Оцінка емпатії учнів проводиться на підставі асоціативного авторського тесту «П'ять асоціацій» розробленого у співавторстві з професоркою Л.Журавльовою. Суть тесту описано у Розділі 2.1.2 «Опис методики діагностування рівня емпатії учнів за допомогою асоціативного тесту» даної кваліфікаційної роботи.

Зразок анонімної анкети учня – Додаток 1.

Тестування проводилося у Андрушівському ліцеї №2 Андрушівської міської ради серед учнів 9-11 класів.

Всього було протестовано 4 класи з загальною кількістю респондентів 84 учня.

Перший етап обробки результатів.

Перший етап обробки результатів тестування полягав у створенні масиву асоціативних характеристик вчителів, що виникли у респондентів.

Це досить кропітка робота, бо масив складається із майже 3400 характеристик. Для аналізу та обробки даних було використано MS Access та MS Excel.

Так як деякі учнівські асоціації мали образливий характер, та з метою збереження анонімності респондентів, було вирішено надати вчителям псевдоніми «Вчитель 1» «Вчитель 2», «Вчитель 3» і т.д.

Другий етап обробки результатів.

На другому етапі обробки результатів тесту, оцінювались асоціації по критеріях «Позитивна характеристика», «Нейтральна характеристика» чи «Негативна характеристика».

Для цього було взято ще два помічники, які незалежно один від одного розподіляли характеристики по вищевказаних групах (категоріях). Як результат отримали зведений масив асоціацій, вже поділений по відповідних категоріях.

	A	B	D	E	F	G
1	Клас			ПОЗИТИВ	нейтральне	НЕГАТИВ
1964	9-а	Вчитель 20	сова	1		
1965	9-А	Вчитель 20	стоматологія			1
1966	9-а	Вчитель 20	сцикун			1
1967	9-а	Вчитель 20	тепло	1		
1968	9-а	Вчитель 20	фломастер	1		
1969	9-А	Вчитель 20	ХЗ			1
1970	9-а	Вчитель 20	цікавий в розповіді	1		
1971	9-А	Вчитель 20	чікатіло			1
1972	10-а	Вчитель 21	бабуся			1
1973	10-А	Вчитель 21	білий гриб	1		
1974	10-а	Вчитель 21	блакитна лагуна	1		
1975	10-а	Вчитель 21	ведмідь	1		
1976	10-а	Вчитель 21	веселка	1		
1977	10-а	Вчитель 21	відьма з косою			1

Рис. 3.1. Фрагмент масиву даних, розподілений по категоріях.

Третій етап аналізу даних.

На цьому етапі підраховуємо кількість позитивних, нейтральних та негативних характеристик в розрізі вчителів та вираховуємо відсотки по кожній із категорій.

Так як кількість поданих учнями асоціацій різна для кожного вчителя, то відсоткове співвідношення дасть нам можливість кількісно порівняти отримані результати. Це для нас важливо для проведення подальшої вибірки і роботи з нею.

Таблиця 3.1.

Результати підрахунку

	Кількість відповідей				Відсоток відповідей, %			
	ПОЗИТИВНИХ	нейтральних	негативних	РАЗОМ	ПОЗИТИВНИХ	нейтральних	негативних	РАЗОМ
Вчитель 1	68	17	41	126	53,97	13,49	32,54	100,00
Вчитель 2	75	30	75	180	41,67	16,67	41,67	100,00
Вчитель 3	8	2	38	48	16,67	4,17	79,17	100,00
Вчитель 4	39	12	28	79	49,37	15,19	35,44	100,00
Вчитель 5	25	5	14	44	56,82	11,36	31,82	100,00
Вчитель 6	47	39	136	222	21,17	17,57	61,26	100,00
Вчитель 7	26	21	52	99	26,26	21,21	52,53	100,00
Вчитель 8	10	14	24	48	20,83	29,17	50,00	100,00
Вчитель 9	143	1	9	153	93,46	0,65	5,88	100,00
Вчитель 10	66	25	7	98	67,35	25,51	7,14	100,00
Вчитель 11	20	15	76	111	18,02	13,51	68,47	100,00
Вчитель 12	116	16	12	144	80,56	11,11	8,33	100,00
Вчитель 13	1	1	0	2	50,00	50,00	0,00	100,00
Вчитель 14	47	56	16	119	39,50	47,06	13,45	100,00
Вчитель 15	15	9	46	70	21,43	12,86	65,71	100,00
Вчитель 16	9	4	10	23	39,13	17,39	43,48	100,00
Вчитель 17	39	3	23	65	60,00	4,62	35,38	100,00
Вчитель 18	38	12	188	238	15,97	5,04	78,99	100,00
Вчитель 19	3	14	31	48	6,25	29,17	64,58	100,00
Вчитель 20	12	8	31	51	23,53	15,69	60,78	100,00
Вчитель 21	86	24	98	208	41,35	11,54	47,12	100,00
Вчитель 22	35	24	63	122	28,69	19,67	51,64	100,00
Вчитель 23	65	17	98	180	36,11	9,44	54,44	100,00
Вчитель 24	10	7	41	58	17,24	12,07	70,69	100,00
Вчитель 25	17	28	36	81	20,99	34,57	44,44	100,00
Вчитель 26	28	28	90	146	19,18	19,18	61,64	100,00
Вчитель 27	148	30	27	205	72,20	14,63	13,17	100,00
Вчитель 28	32	14	42	88	36,36	15,91	47,73	100,00
Вчитель 29	1	2	6	9	11,11	22,22	66,67	100,00

Як бачимо, Вчитель 13, Вчитель 16, Вчитель 29 отримали найменше асоціацій учнів.

Після проведення аналізу, встановлено, що ці педагоги були лишень на «заміні». Тому, включати їх в подальші підрахунки та аналіз не варто.

Для того, щоб проводити подальший аналіз, виберемо по п'ять вчителів, які отримали найбільший відсоток учнівської емпатії і найнижчий.

Найвищий відсоток позитивних як у кількісному, так і відсотковому співвідношенні отримали Вчитель 9 (93,5%), Вчитель 10 (67,4%), Вчитель 12 (80,6%), Вчитель 17 (60,0%), Вчитель 27 (72,2%). Тобто, учні найбільш симпатизують цим педагогам.

Таблиця 3.2.

Педагоги з найвищим рейтингом позитивних асоціацій.

	Кількість відповідей				Відсоток відповідей			
	ПОЗИТИВНИХ	НЕЙТРАЛЬНИХ	НЕГАТИВНИХ	РАЗОМ	ПОЗИТИВНИХ	НЕЙТРАЛЬНИХ	НЕГАТИВНИХ	РАЗОМ
Вчитель 9	143	1	9	153	93,46	0,65	5,88	100,00
Вчитель 10	66	25	7	98	67,35	25,51	7,14	100,00
Вчитель 12	116	16	12	144	80,56	11,11	8,33	100,00
Вчитель 17	39	3	23	65	60,00	4,62	35,38	100,00
Вчитель 27	148	30	27	205	72,20	14,63	13,17	100,00

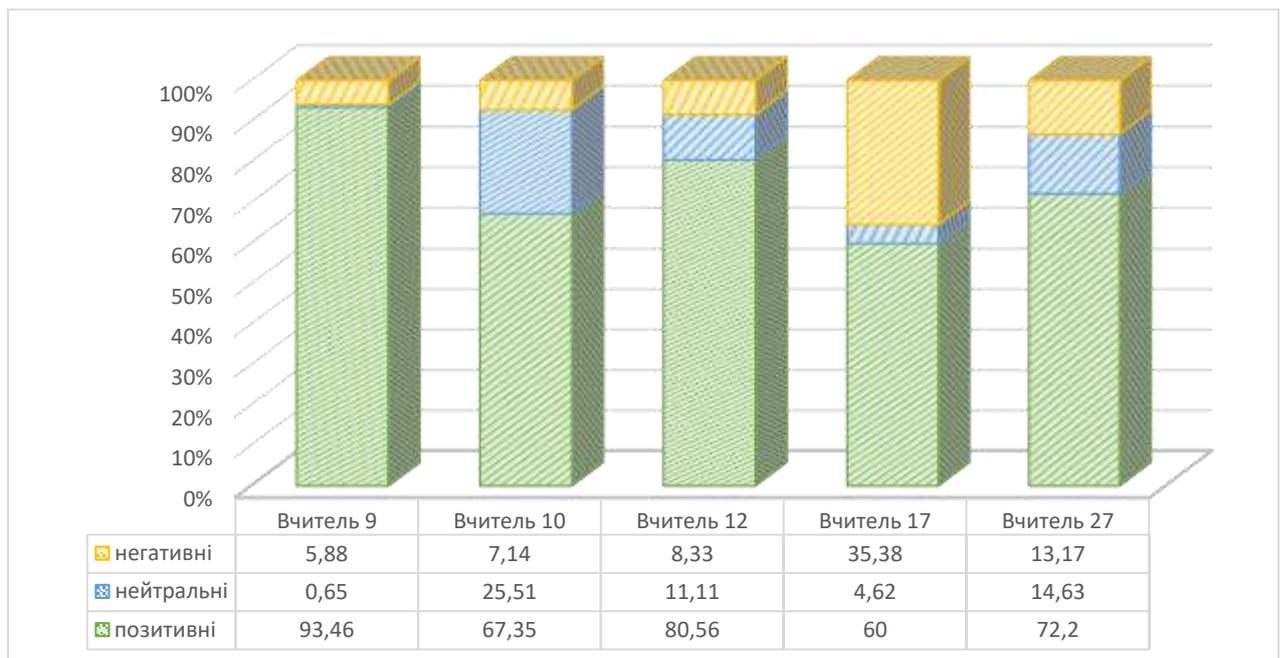

Рис. 3.2. Співвідношення позитивних, нейтральних та негативних асоціацій у педагогів з найвищою емпатійною складовою.

Найнижчий відсоток учнівської емпатії отримали Вчитель 3 (79,2%), Вчитель 11 (68,5%), Вчитель 15 (65,7%), Вчитель 18 (79,0%), Вчитель 24 (70,7%).

Таблиця 3.3

Педагоги з найвищим рейтингом негативних асоціацій.

	Кількість відповідей				Відсоток відповідей			
	ПОЗИТИВНИХ	нейтральних	негативних	РАЗОМ	ПОЗИТИВНИХ	нейтральних	негативних	РАЗОМ
Вчитель 3	8	2	38	48	16,67	4,17	79,17	100,00
Вчитель 11	20	15	76	111	18,02	13,51	68,47	100,00
Вчитель 15	15	9	46	70	21,43	12,86	65,71	100,00
Вчитель 18	38	12	188	238	15,97	5,04	78,99	100,00
Вчитель 24	10	7	41	58	17,24	12,07	70,69	100,00

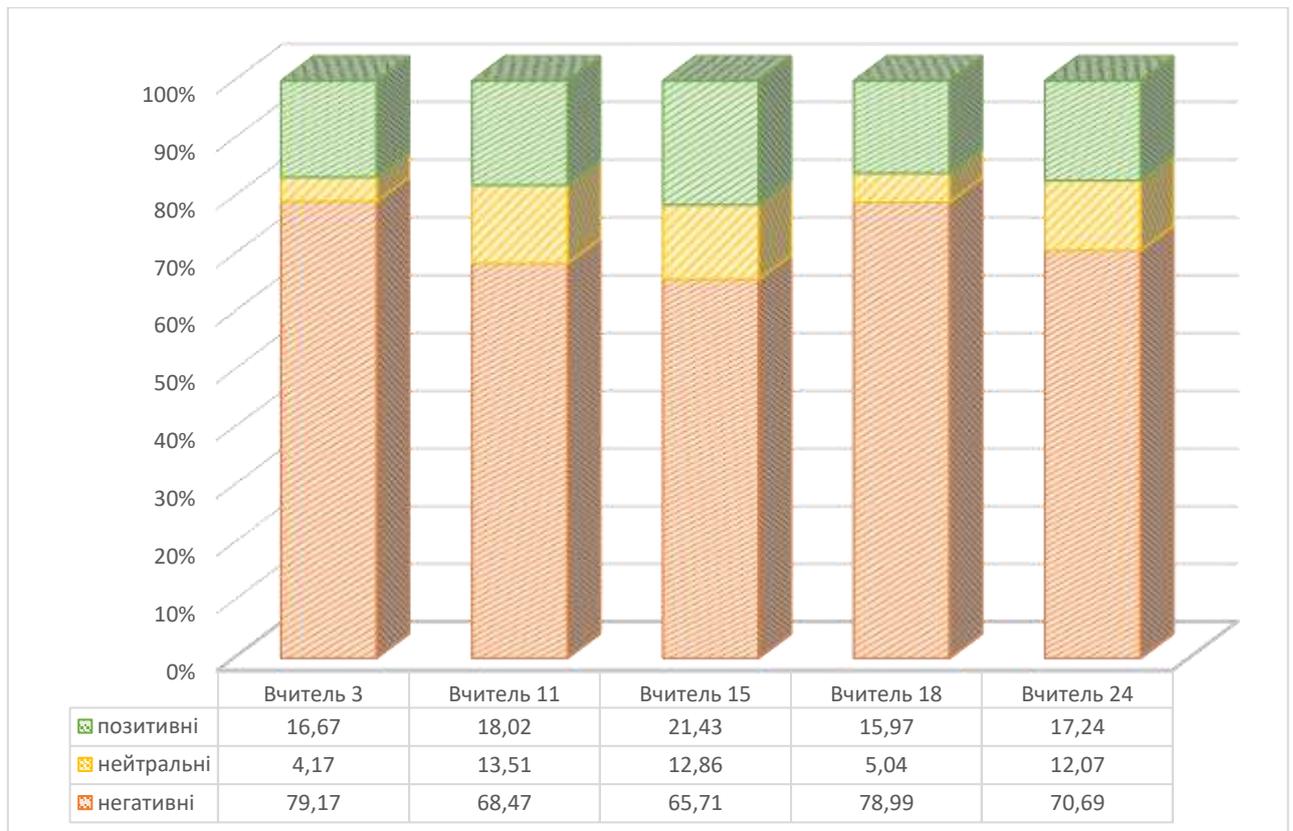

Рис. 3.3. Співвідношення позитивних, нейтральних та негативних асоціацій у педагогів з найнижчою емпатійною складовою.

3.2. Результати дослідження емпатії вчителів

Емпатія вчителів досліджувалась на підставі «Тесту на емпатію для дорослих» Л.Журавльової. Цей тест дозволяє дослідити різні види емпатії та вивести інтегрований показник, який характеризує рівень емпатичності респондента.

Методика проведення тесту наведена у Розділі 2.1.3 «Опис методики діагностики рівня емпатії вчителів» кваліфікаційної роботи.

Зразок пройденого тесту знаходиться у Додатках (Додаток 2)

Тести на емпатію проводилися 29 вчителям, що викладають у 9-11 класах Андрушівського ліцею №2.

Для подальшого аналізу беремо по п'ять вчителів, відібраних у попередньому розділі цієї роботи. Це ті педагоги, які мають найвищий та найнижчий рівні емпатії серед учнів.

Таблиця 3.4

Результати визначення рівня інтегральної емпатії серед вчителів

Псевдонім	Шкала							ІНТЕГРАЛЬНА ЕМПАТІЯ	
	I	II	III	IV	V	VI	VII	кількість балів	рівень
	антиемпатія	індиферент-ність	співпереживання	співчуття	внутрішнє сприйняття	просоціальна поведінка	альтруїзм		
Вчитель 3	-2	-2	1	4	9	16	10	36	середній рівень
Вчитель 9	0	0	0	4	12	32	5	53	високий рівень
Вчитель 10	-2	0	0	2	15	16	20	51	високий рівень
Вчитель 11	0	-2	1	2	18	16	5	40	середній рівень
Вчитель 12	-2	0	0	2	15	16	20	51	високий рівень
Вчитель 15	-4	0	0	2	12	28	5	43	середній рівень
Вчитель 17	-2	-1	0	2	6	28	15	48	середній рівень
Вчитель 18	0	0	3	6	9	24	0	42	середній рівень
Вчитель 24	-4	-5	0	2	3	16	10	22	низький рівень
Вчитель 27	-4	0	1	0	6	20	25	48	середній рівень

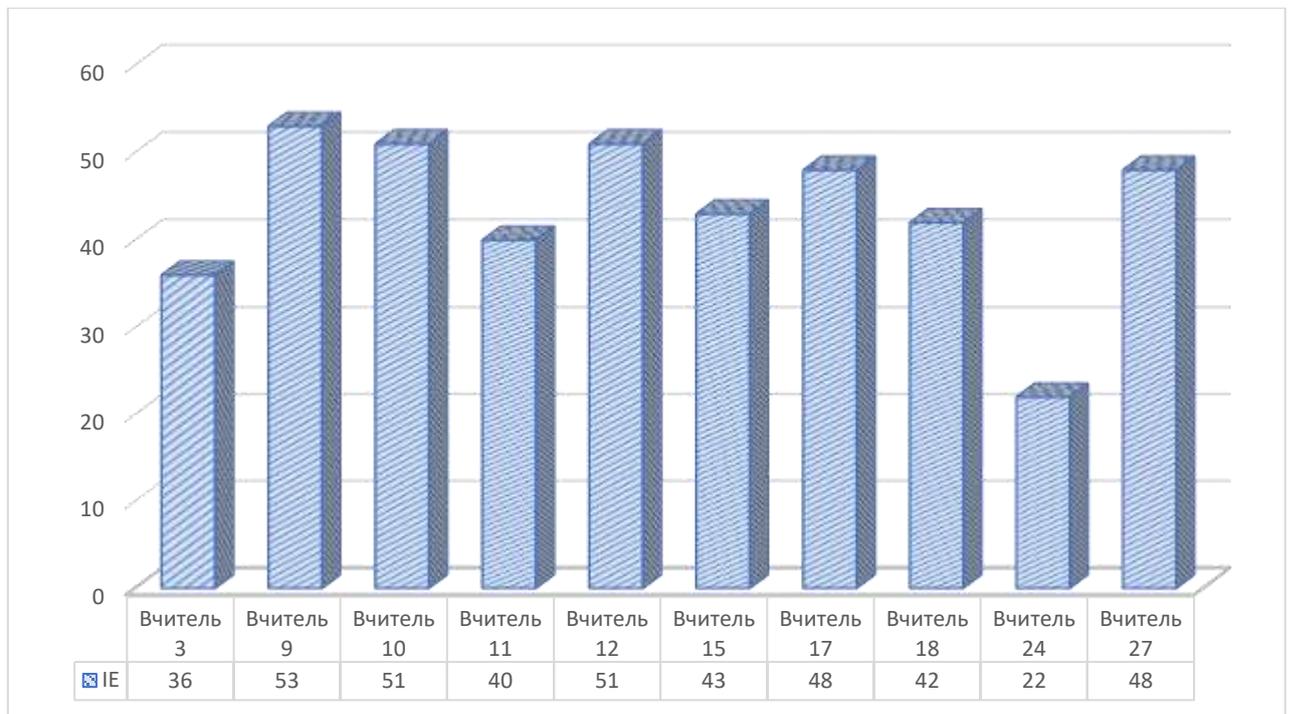

Рис. 3.4. Рівень інтегральної емпатії відібраних вчителів згідно «Тесту на емпатію для дорослих».

Порівняємо рівень асоціативної емпатії отриманої у першому тесті та інтегральної емпатії у відібраних вчителів.

Таблиця 3.5

Результати порівняння асоціативної та інтегральної емпатії серед вчителів

Вчитель	АСОЦІАТИВНА ЕМПАТІЯ				ІНТЕГРАЛЬНА ЕМПАТІЯ	
	ПОЗИТИВНІ ВІДПОВІДІ, %	НЕЙТРАЛЬНІ ВІДПОВІДІ, %	НЕГАТИВНІ ВІДПОВІДІ, %	РАЗОМ (%)	к-сть балів	рівень
Вчитель 3	16,67	4,17	79,17	100,00	36	середній рівень
Вчитель 9	93,46	0,65	5,88	100,00	53	високий рівень
Вчитель 10	67,35	25,51	7,14	100,00	51	високий рівень
Вчитель 11	18,02	13,51	68,47	100,00	40	середній рівень
Вчитель 12	80,56	11,11	8,33	100,00	51	високий рівень
Вчитель 15	21,43	12,86	65,71	100,00	43	середній рівень
Вчитель 17	60,00	4,62	35,38	100,00	48	середній рівень
Вчитель 18	15,97	5,04	78,99	100,00	42	середній рівень
Вчитель 24	17,24	12,07	70,69	100,00	22	низький рівень
Вчитель 27	72,20	14,63	13,17	100,00	48	середній рівень

Як бачимо, у вчителів, в яких найкраща асоціативна емпатія, вищі показники інтегральної емпатії, ніж у їх колег, яких учні оцінили низькими результатами. Тобто, рівень емпатії вчителя, визначений на підставі учнівського тесту «П'ять асоціацій» співпадає з інтегральним показником «Тесту на емпатію для дорослих», який вчитель проходив самостійно.

3.3. Аналіз успішності учнів

Андрушівський ліцей №2 Андрушівської міської ради використовує платформу централізованого управління закладом «HUMAN Школа». Це – сучасний програмний комплекс, що дозволяє в повному обсязі здійснювати управління навчальним закладом, вести Журнал успішності, іншу шкільну документацію, формувати необхідні звіти.

Для подальшого аналізу візьмемо успішність 9-11 класів у розрізі відібраних у попередніх тестах вчителів. Результати відобразимо у наступній таблиці.

Таблиця 3.6

Рівень зведеної успішності класів в розрізі відібраних вчителів

Вчитель	Рівень оцінок, %			Разом, %
	позитивних	нейтральних	незадовільних	
Вчитель 3	43,21	52,43	4,36	100,00
Вчитель 9	62,44	34,95	2,61	100,00
Вчитель 10	69,93	30,07	0,00	100,00
Вчитель 11	35,86	60,62	3,52	100,00
Вчитель 12	59,22	39,93	0,85	100,00
Вчитель 15	42,32	54,08	3,60	100,00
Вчитель 17	64,75	32,50	2,75	100,00
Вчитель 18	41,92	46,07	12,01	100,00
Вчитель 24	37,08	62,92	0,00	100,00
Вчитель 27	76,05	23,87	0,08	100,00

3.4. Аналіз впливу емпатії вчителя на рівень успішності учнів

Для того, щоб взнати, чи впливає емпатія вчителя на мотивацію школяра до навчання, проаналізуємо отримані і розглянуті в попередніх розділах емпіричні дані наших досліджень.

Для полегшення, зведемо всі ці дані до Зведеної таблиці.

Згрупуємо у таблиці спочатку тих вчителів, хто у асоціативному тесті отримав від учнів найнижчий рівень емпатії (антиемпатію), а потім тих, хто найбільш емпатичний для учнів.

Добавимо у таблицю відносні (відсоткові) значення, отримані педагогами у тесті «П'ять асоціацій» (Асоціативна емпатія), «Тесту на емпатію для дорослих» (Л.Журавльова) (Інтегральна емпатія) та показники успішності учнів, отримані з електронного Журналу успішності Веб-платформи централізованого управління закладом «HUMAN Школа».

Таблиця 3.7

Зведена таблиця

Вчитель	Асоціативна емпатія				Інтегральна емпатія		Успішність		
	% позитивних	% нейтральних	% негативних	% РАЗОМ	к-сть балів	рівень	% позитивної	% нейтральної	% негативної
Вчитель 3	16,67	4,17	79,17	100,00	36	середній рівень	43,21	52,43	4,36
Вчитель 11	18,02	13,51	68,47	100,00	40	середній рівень	35,86	60,62	3,52
Вчитель 15	21,43	12,86	65,71	100,00	43	середній рівень	42,32	54,08	3,60
Вчитель 18	15,97	5,04	78,99	100,00	42	середній рівень	41,92	46,07	12,01
Вчитель 24	17,24	12,07	70,69	100,00	22	низький рівень	37,08	62,92	0,00
Вчитель 9	93,46	0,65	5,88	100,00	53	високий рівень	62,44	34,95	2,61
Вчитель 10	67,35	25,51	7,14	100,00	51	високий рівень	69,93	30,07	0,00
Вчитель 12	80,56	11,11	8,33	100,00	51	високий рівень	59,22	39,93	0,85
Вчитель 17	60,00	4,62	35,38	100,00	48	середній рівень	64,75	32,50	2,75
Вчитель 27	72,20	14,63	13,17	100,00	48	середній рівень	76,05	23,87	0,08

Як видно із таблиці, вчителі із низькою асоціативною емпатією (16,67-21,43%) мають значно нижчий рівень інтегральної емпатії (22-43 бали). Разом з тим, вчителі з високою асоціативною емпатією (60,00-93,46%) мають високий рівень інтегральної емпатії (48-53 бали).

Все це прямо пропорційно впливає на рівень успішності учнів. Так при низьких показниках асоціативної та інтегральної емпатії рівень позитивної успішності становить 35,86-43,21%. У той час, як висока асоціативна та інтегральна емпатії піднімають рівень позитивної успішності до 59,22-76,05%.

Тобто, рівень емпатії прямо впливає на рівень успішності учня і виступає мотивуючим до навчання фактором.

Висновки до третього розділу

Розділ "Емпіричне дослідження емпатії вчителя як умови розвитку мотивації навчання школярів" кваліфікаційної роботи присвячено безпосередньому отриманню та аналізу емпіричних даних, спрямованих на вивчення взаємозв'язку між емпатією вчителів та мотивацією навчання школярів.

1. Розроблено у співпраці з професором Л.Журавльовою і застосовано на практиці авторський тест «П'ять асоціацій», який дозволив оцінити рівень учнівської емпатії щодо вчителів.

Найвищий відсоток позитивних як у кількісному, так і відсотковому співвідношенні отримали Вчитель 9 (93,5%), Вчитель 10 (67,4%), Вчитель 12 (80,6%), Вчитель 17 (60,0%), Вчитель 27 (72,2%).

Найвищий відсоток учнівської антиемпатії отримали Вчитель 3 (79,2%), Вчитель 11 (68,5%), Вчитель 15 (65,7%), Вчитель 18 (79,0%), Вчитель 24 (70,7%).

2. Використання «Тесту на емпатію для дорослих» Л.Журавльової дозволило оцінити рівень інтегральної емпатії вчителів.

3. Співставлено рівень асоціативної емпатії (тест «П'ять асоціацій») та інтегральної емпатії («Тесту на емпатію для дорослих»).

Вчителі з високим рівнем асоціативної емпатії мають значно вищий рівень інтегральної емпатії.

Вчитель 9	93,46	53	високий рівень
Вчитель 10	67,35	51	високий рівень
Вчитель 12	80,56	51	високий рівень
Вчитель 17	60,00	48	середній рівень
Вчитель 27	72,20	48	середній рівень

Вчителі з високим рівнем асоціативної антиемпатії мають значно нижчий рівень інтегральної емпатії.

Вчитель 3	79,17	36	середній рівень
Вчитель 11	68,47	40	середній рівень
Вчитель 15	65,71	43	середній рівень
Вчитель 18	78,99	42	середній рівень
Вчитель 24	70,69	22	низький рівень

4. Рівень успішності учнів прямо пропорційний рівню вчительської емпатії.

Вчителі із низькою емпатією мають значно нижчий рівень позитивної успішності (35,86-43,21%).

Вчителі з високою емпатією мають високий рівень позитивної успішності (59,22-76,05%).

Емпатія вчителя, створюючи атмосферу довіри та розуміння, сприяє задоволенню базових психологічних потреб учнів, таких як потреба у зв'язку та компетентності, що, у свою чергу, позитивно впливає на розвиток їх внутрішньої мотивації до навчання. Зокрема, виявлений сильніший зв'язок емоційного компоненту емпатії з мотивацією навчання, що підкреслює важливість саме емоційного співпереживання вчителя для формування позитивного мотиваційного клімату в класі.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі було проведено дослідження, спрямоване на вивчення ролі емпатії вчителя у розвитку мотивації навчання школярів. Аналіз теоретичних джерел та емпіричні дані дозволили дійти висновку, що емпатія вчителя є не просто позитивною якістю, а й потужною умовою для формування стійкої навчальної мотивації та досягнення учнями академічних успіхів.

Результати дослідження підтверджують тісний зв'язок між рівнем емпатії вчителя та успішністю учнів, що дає нам можливість зробити наступні висновки:

1. Вчителі, які проявляють високий рівень емпатії, здатні краще розуміти емоційний стан та потреби учнів, створюючи атмосферу довіри та підтримки в класі. Це сприяє зниженню тривожності, підвищенню впевненості учнів у власних силах та створенню позитивного ставлення до навчання. Учні відчують себе почутими та зрозумілими, що є фундаментальною основою для розвитку внутрішньої мотивації.

2. Емпатія – важливий мотивуючий фактор для навчання. Коли вчитель виявляє емпатію, він не лише визнає індивідуальність кожного учня, але й демонструє інтерес до їхнього внутрішнього світу, переживань та можливих труднощів у навчанні. Це створює відчуття значущості та цінності для учня, що, у свою чергу, стимулює його до активної участі в навчальному процесі. Емпатійний вчитель здатний бачити за зовнішніми проявами у поведінці учня його глибинні мотиви та потреби, що дозволяє йому ефективніше підбирати відповідні методи навчання та підтримки, які відповідають індивідуальним особливостям кожного учня.

3. Дослідження впливу рівня емпатії вчителя на мотивацію до навчання учня доказало правильність гіпотези. Вчительська емпатія є мотивуючим фактором до навчання учня. У вчителів з високим рівнем емпатії успішність учнів становить 59,22-76,05% проти 35,86-43,21% успішності учнів у вчителів з низьким рівнем емпатії.

4. Дане дослідження має певні обмеження, пов'язані з розміром вибірки, яка хоч і є достатньою для виявлення статистичних закономірностей, але може не повністю відображати різноманіття педагогічних ситуацій.

5. Отримані результати мають практичне значення для розробки програм підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників, де необхідно акцентувати увагу на розвитку емоційного інтелекту вчителів як ключового компонента професійної компетентності.

Доцільно провести аналіз учнівських асоціацій з вчителями, що мають низький рівень емпатії. Це дозволить скоригувати поведінку вчителя.

Емпатія вчителя – це не лише важлива особистісна якість, але й дієвий інструмент для формування мотивованої, успішної та гармонійно розвиненої особистості учня.

Практичне значення отриманих емпіричних результатів надзвичайно важливе. Воно дозволяє скоректувати емпатійну поведінку вчителя, покращити атмосферу у класі, запобігти булінгу, а також мотивувати школярів на навчання.

Таким чином, розділ "Емпіричне дослідження емпатії вчителя як умови розвитку мотивації навчання школярів" надав емпіричне підтвердження позитивного впливу емпатії вчителя на мотивацію навчання школярів, що поглиблює розуміння розглянутої проблеми та має практичне значення для педагогічної практики.

Перспективи проведення подальших досліджень полягають у поглибленні вивчення проблеми. Необхідно збільшити розмір вибірки та використовувати інші методи дослідження, такі як спостереження за навчальним процесом, інтерв'ю з вчителями та учнями.

Цікавим було б проведення аналогічних тестів у інших навчальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барна М.В. Програма соціально-психологічного тренінгу з розвитку емпатійності майбутніх практичних психологів / М. В. Барна // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №12. – С. 50–66.
2. Батлер-Боудон Т. Психологія. 50 видатних книг. – К.: ВООКСНЕЕФ, 2023. – 512 с.
3. Батраченко І.Г. Психологія розвитку антиципації людини. – Дніпропетровська: Вид-во ДДУ, 1996. – 204 с.
4. Бех І.Д. Виховання особистості. У 2-х кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
5. Бех І.Д. Виховання особистості. У 2-х кн. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
6. Бояндіна Г.С. Філософське розуміння біологічних засад феномену емпатії / Г.С. Бояндіна // Вісник київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – Вип. 97. – С.3–8.
7. Бурка Джейн Б., Юен Леонора М. Прокрастинація. Чому ви вдаєтеся до неї і що можна зробити із цим вже сьогодні. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. – 400 с.
8. Вавринів О. Становлення поняття емпатії в психології. Теорія і практика сучасної психології: збірник наукових праць Класичного приватного університету. Запоріжжя: КПУ, 2019. № 2. Т. 1. С. 28-31.
9. Василюшина Т.В. Емпатійні здібності вчителів. Психологічний аспект // Практична психологія і соціальна робота. – 1999. № 4. С. 37-39.
10. Виговська Л.П. Емпатійні стосунки дітей в різних умовах соціалізації // Педагогіка і психологія. – 1996. –№ 1. – С. 82-90.
11. Виговська Л.П. Емпатійність як механізм реалізації суб'єкт-суб'єктної педагогічної парадигми // Психологія: Зб. наук. пр. – К.: НПУ, 1999. –Вип. 4 (7). – С. 61-67.
12. Виговська Л.П. Механізми ситуативного розвитку елементарної емпатії // Вісник Житомирського педагогічного інституту. – 1998. –№ 2. – С. 82-85.
13. Виговська Л.П., Тичина І.М. Особливості розвитку емпатійності в дитячому віці // Духовність як основа консолідації суспільства: Міжвідомчий наук. зб. – К.: НДІ «Проблеми людини», 1999. – Т.16 – С. 238-242.

14. Виговський С.Є. Структурно-динамічна модель емпатійної детермінації смислової сфери особистості / С. Є. Виговський // Проблеми загальної та педагогічної психології. – Т. XIV, ч.4 – С. 35 – 43.
15. Глоуман Даніель Емоційний інтелект // Харків, Вид-во Vivat, 2019. - 512 с.
16. Єрмакова З. І. Емпатійна складова комунікативної компетентності / З. І. Єрмакова // Вісник Запорізького національного університету – № 2(13), 2010. – С. 155–159.
17. Журавльова Л.П., Діагностика емпатії особистості дорослого віку. Психологічні перспективи: Збірник наукових праць. – 2011. – Спецвипуск «Психологічні виміри українського соціокультурного простору». – С.12 – 19
18. Журавльова Л.П., Емпатійні детермінанти психологічного здоров'я. <http://eprints.zu.edu.ua/23392/1/2010.pdf>
19. Журавльова Л.П., Лучків В. Глобалізаційні процеси, асертивність та емпатійна суб'єктність особистості. Психологія життєвого простору сучасної молоді: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (26-27 листопада 2021 р). Упоряд. Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова – Рівне: Волинські обереги, 2021.
20. Журавльова Л.П., Психологічні основи розвитку емпатії людини. Дисертація: – Одеса, 2008. – 424 с.
21. Журавльова Л.П., Психологія емпатії: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
22. Калініченко А. В. Мотивація та мотиваційний процес: сутність та поняття. Вісник економіки транспорту і промисловості № 42, 2013. <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/8888/1/Kalinichenko.pdf>
23. Кауфман Скотт. За межами піраміди потреб. Новий погляд на самореалізацію / пер. з англ. Анна Марховська. – 3-тє вид. – К. : Лабораторія, 2023. С. 23.
24. Клейнман Пол Психологія 101. Факти, теорія, статистика, тести й таке інше //Харків, Ввид-во КСД. - 240 с.
25. Кокур О. Професійна життєстійкість особистості: аналіз феномена. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. 2020. Випуск 20. С. 67–81.
26. Коломієць Т. В. Психологічні кореляти емпатійної взаємодії / Т.В. Коломієць / Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology. – П(13), Issue: 26, 2014. – Р. 93–98.

27. Корольчук М., Крайнюк В., Косенко А., Кочергіна Т. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я: навч. посібник / за заг. ред. М. С. Корольчука. К.: Фірма «ІНКОС», 2002. 272 с.
28. Лісенкова І., «Когнітивний підхід у дослідженні емоційної сфери», Психологія і особистість, вип. 2, с. 59–69, Квіт 2018
29. Максимець С. М. Розвиток емпатійності як умови соціально-психологічної адаптації молодих учителів / С. М. Максимець // Вісник Житомирського державного педагогічного університету. – 1998. – № 2. – С. 28–30.
30. Морісс Тібо., «Майстер емоцій. Як подолати внутрішній негатив і навчитися керувати своїми почуттями» - Харків, видавництво «Моноліт», 2024. – 272 с.
31. Носенко Е., Коврига Н. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Київ, 2003. 159 с.
32. Психологічний словник / Авт.-уклад. В. Синявський, О. Сергеєнкова/ За ред.. Н. Побірченко.
33. Рябовол Т. А. Позитивні та негативні прояви емпатії в процесі соціалізації // Т. Рябовол // Соц. психологія. – 2005. – № 4. – С. 113–120.
34. Савчин М.В., Василенко М.П. Вікова психологія: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2005. -360 с.
35. Сердюк Л.З. Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості: монографія /Л.З.Сердюк, І.В.Данилюк, В.В.Турбан, О.І.Пенькова, Н.Д.Володарська [та ін.]; за ред. Л.З.Сердюк.– К.: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2018. 192 с.
36. Спрінг Дженіс Абрамс, Спрінг Майкл. Я пробачаю тобі. Свобода дарувати прощення. – Харків: КСД, 2023. – 288 с.
37. Тадеєва, Т. В. Теорія самодетермінації Дісі-Раяна і навчальна мотивація / Т. В. Тадеєва // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка / гол. ред. Г. Терещук; редкол.: Л. Вознюк, В. Кравець, В. Мадзігон [та ін.]. – Тернопіль, 2012. – № 3. – С. 213-221.
38. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. - 376 с.
39. Юнак В.Ю. Депресія: Погляд психотерапевта. – К.: ВСВ «Медицина», 2023. – 334 с.

40. Zhuravlova, L. & Chebykin, O. The Development of Empathy: Phenomenology, Structure and Human Nature. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2021. 264. <https://doi.org/10.4324/9781003145370>

41. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8

42. <https://www.maxzosim.com/vrooms-expectancy-theory/>

43. [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B1%D1%83%D1%86%D1%96%D1%8F_\(%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B1%D1%83%D1%86%D1%96%D1%8F_(%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F))

44. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B2%D0%B8%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F

Додатки

Додаток 1.

Авторський тест «П'ять асоціацій»

Зразок учнівського тесту

9-А

№ п/п	П.І.П. вчителя					
1.	Борисова Людмила Вікторівна	соняшник	зірка	знамено	сільськогосподарська	залізниця
2.	Васильок Олена Володимирівна	сінус	мисляча	верба	малювання	
3.	Заблоцький Юрій Дмитрович	актор	шурік	челюсть	кінь	вагон
4.	Здан Наталія Володимирівна	танок	кудрявка	ривок	троянда	чашка
5.	Казмірчук Світлана Миколаївна	волонтер	дерево	вшивання	везірка	літо
6.		кучка	голова	гірняк	перчик	Хрін
7.	Козлова Майя Василівна	позиція	парик	орієнтація	білий френч	середня
8.	Корніцька Ольга Миколаївна	валейбол	музичність	шоборка	вигляд	бюджет
9.	Луцок Тетяна Григорівна	біла тварина	голова	ривок	лінійка	математика
10.		шматок	палітурка	лінійка	водка	сніг
11.	Мамінчук Володимир Іванович					
12.		Текатіло	бачок	орел	кучка-рубік	організація
13.		паща	амеба	острів	інформація	генерал
14.		малювання	ривок	солоно	германія	космос
15.		кіт з Шрера	берега	жива риба	Белград	
16.	Пишнюк Ліна Олександрівна	бачок	танець	сильний	шматок	флот
17.		білий кіт	серієс кіт	руби		
18.	Пташник Ігор Петрович	тихий кіт	дворняк	челюсть	кабун	шматок

Тест на емпатію для дорослих (Л.П.Журавльова)

Обробка результатів

Власну відповідь за змістом відносимо до однієї з семи шкал.

Підраховуємо загальну кількість відповідей по кожній із шкал.

I шкала: *антиемпатія*: за кожну відповідь нараховується (-2) бали;

II шкала: *індиферентність*: за кожну відповідь нараховується (-1) бал;

III шкала: *співпереживання*: за кожну відповідь нараховується 1 бал;

IV шкала: *співчуття*: за кожну відповідь нараховується 2 бали;

V шкала: *внутрішнє сприяння (моделювання поведінки, намір, пасивна емпатія)*: за кожну відповідь нараховується 3 бали;

VI шкала: *реальне сприяння не на шкоду собі (просоціальна поведінка)*: за кожну відповідь нараховується 4 бали;

VII шкала: *реальне сприяння на шкоду собі (альтруїзм)*: за кожну відповідь нараховується 5 балів;

Інтегральна емпатія: сума балів за I – VII шкалами.

Бланк відповідей тесту на емпатію для дорослих

Бланк відповідей №				Дата				Місце проживання: м.(с.) _____
Псевдонім (нік)		Вік		Стать: ч ж				
N ситу- ації	Ш К А Л И							Власна відповідь
	I	II	III	IV	V	VI	VII	
I	1	2	3	4	5	6	7	
II	1	2	3	4	5	6	7	
III	1	2	3	4	5	6	7	
IV	7	6	5	4	3	2	1	
V	7	6	5	4	3	2	1	
VI	7	6	5	4	3	2	1	
VII	1	2	3	4	5	6	7	
VIII	1	2	3	4	5	6	7	
IX	7	6	5	4	3	2	1	
X	1	2	3	4	5	6	7	
XI	1	2	3	4	5	6	7	
XII	7	6	5	4	3	2	1	
XIII	7	6	5	4	3	2	1	
XIV	1	2	3	4	5	6	7	
XV	7	6	5	4	3	2	1	
Всього: к-ть/бали								Інтегральна емпатія:

Результати підрахунків:

Дуже високий рівень емпатії:	66 – 75 балів.
Високий рівень емпатії:	51 – 65 балів.
Середній рівень емпатії:	25 – 50 балів.
Низький рівень емпатії:	10 – 24 бали.
Дуже низький рівень емпатії:	(-7) – 9 балів.
Антиемпатія (дисонансна емпатія):	(-30) – (-8) балів.

Зразок форми для підрахунку інтегральної емпатії, створеної у MS Excel

<i>Псевдонім (нік)</i>		Дячок С.В.						
N ситуації	ШКАЛИ							Власна відповідь
	1	2	3	4	5	6	7	
I				1				покличу на допомогу
II					1			
III				1				
IV	1							
V					1			
VI						1		
VII				1				
VIII						1		
IX	1							
X						1		
XI	1							
XII				1				
XIII							1	
XIV						1		
XV							1	
Сума балів	3	0	0	4	2	4	2	15
множник	-2	-1	1	2	3	4	5	
ВСЬОГО БАЛІВ	-6	0	0	8	6	16	10	34
Інтегральна емпатія								середній рівень

Зразок тесту на емпатію для дорослих

Дієвич С.В. ✓
(прізвище, ініціали)

Інструкція.

Ознайомтесь з наведеними нижче ситуаціями і пригадайте, які Ваші реакції були в подібних ситуаціях в реальному житті. Окресліть номер обраної відповіді у бланку відповідей.

I. Повертаючись ввечері додому, Ви стаєте свідком бійки двох людей Вашого віку. Ваші дії?

1. Злість учасників поєдинку викличе у мене азарт уболівальника. Мені буде дуже цікаво дізнатися, чим закінчиться бійка.
2. Пройду мимо, практично не звертаючи на них увагу. Не втручатимусь.
3. Уявлю, ніби я опинився (лась) на місці одного з них і відчую його біль, неприсмілі переживання і швидко пройду мимо, щоб не втрутити в бійку.
4. Відчую біль, страх, злість і мені стане шкода цих людей, особливо слабшого.
5. Деякий час буду уявляти, як можна було б припинити бійку, але думка про те, що нічого не видає зупиняє мене.
6. Поκληчу на допомогу і разом спробую припинити бійку.
7. Стану захищати слабшого і спробую припинити бійку.
8. Ваша відповідь: Покличу на допомогу

II. Ввечері біля парку, поспівуючи на дружню зустріч, Ви помічаєте, що п'яний хлопець «чіпляється» до дівчини і довіє її до сід. Ваша реакція?

1. Подумаво: «Виховані і скромні дівчата не гуляють наодиноч ввечерами. Коли б дівчина вела себе скромніше, то до неї б ніхто не чіплявся.»
2. Проходячи мимо, подумаво щось на зразок: «Дорослі люди – самі розберуться.»
3. Відчую безпомічність і розпач дівчини і пригадаю, як мені було (було б) неприсміно в подібній ситуації і продовжу свій шлях.
4. Мені стане шкода дівчини, однак я поспівую на зустріч.
5. Швидко почну розмірковувати, яким чином допомогти дівчині, однак ні до чого не додумався.
6. Викличу поліцію по телефону.
7. Спробую відволікти (приборкати) хлопця, або покличу на допомогу когось з перехожих, згодом зателефоную і відкладу зустріч.
8. Якщо Вам не підходить жоден з варіантів відповіді, напишіть свій: _____

III. У ваші колективні прийшов новачок, якого всі відразу позлюбив. Як Ви вчините?

1. Буду підтримувати своїх колег і насміхатися, принижувати його, оскільки, якщо когось не люблять, то є за що.
2. Проявлю нейтральне ставлення до новачка і не буду втручатися у його взаємини з колегами.
3. При кожному насміханні над новачком, уявляю себе на його місці і мені стає дуже неприсміно.
4. Кожного разу при сутичках новачка з колегами я співчуваю йому, мені шкода його, однак, я не вважаю за потрібне втручатися у його взаємини з колегами.
5. Мені шкода новачка, хочеться йому допомогти, проте щось завжди це хробити.
6. Я спробую ближче познайомитися з ним і показати колегам його переваги, кращі якості, здібності.
7. При перших глузуваннях над новачком, стану на його захист, хоча при цьому перепаде і мені.
8. Якщо Вам не підходить жоден з варіантів відповіді, напишіть свій: _____

IV. Зробивши невідкладні справи, йдете відпочивати до друзів, які чекають на Вас. Старенька сусідка просить вас зайти до неї і під її диктовку написати лист-скарпу Президенту. Ваша реакція?

1. Відмовлюсь від відпочинку і піду до бабусі писати лист.
2. Розпитаво бабусю про що вона хоче писати, пообіцяво написати лист завтра й поїду до друзів.
3. Пообіцяво сусідці зайти до неї найближчим часом.
4. Я розумію бажання сусідки знайти захист у сильної людини, її переживання. Однак на мене чекають друзі.

5. Безпорадність сусідки викличе у мене думки, що у майбутньому я також можу стати таким немічним і одиноким.
6. Відмовлюсь, посилаючись на зайнятість.
7. «Старечий маразм», - подумаю я і поясню, що лист не дійде до Президента (не має він)
8. Якщо Вам не підходить жоден з варіантів відповіді, напишіть свій: знайомий він

V. Ви йдете на день народження до колеги і зустрічаєте знайомого(у). Він (вона) сповіщає про отриману грошову винагороду і просить Вас допомогти вибрати найкращий мобільний телефон, тому що сьогодні акційний розпродаж. Ваша реакція?

1. Попереджу колегу, що не зможу сьогодні прийти на день народження і піду зі знайомим до магазину.
2. Запропоную піти в магазин завтра, коли у мене буде вільний час.
3. Почну обдумувати кого б порадити йому (їй) для консультації.
4. Я прекрасно розумію його (її) радість. Він (вона) гарна людина і заслуговує на такий дарунок, однак мене чекають друзі.
5. Я відчував його (її) радість і захват, уваляю себе на його (її) місці і бачу який класний телефон я купив(ла) би, маючи стільки грошей.
6. Байдухе. Це його (її) справа, а у мене свої справи.
7. Дурням завжди везе. Не піду, бо мені непріємно бачити, що він (вона) зможе мати таку гарну мобільку, а не я.
8. Якщо Вам не підходить жоден з варіантів відповіді, напишіть свій: _____

VI. Ви повертаєтесь додому. Пройшовши кілька кроків від зупинки, почувши, що хтось скавчить. Підійшовши до куцця – побачили там цуценя. Ваші дії?

1. Заберу цуценя додому.
2. Дам цуценяті шось поїсти й піду далі.
3. Подумаю, що треба сказати про цуценя товаришеві, який хотів мати собаку.
4. Мені стане шкода цуценяти, погладивши його подумаю, що можливо хтось візьме його до себе.
5. Мені стане сумно від цього скавчання.
6. Поднялась на цуценя і піду далі.
7. Штовхну цуценя ногою і прикрикну: «Не скавчи!»;
8. Якщо Вам не підходить жоден з варіантів відповіді, напишіть свій: _____

VII. Ви захоплено дивитесь дуже цікавий фільм у кінотеатрі. Раптом чуєте, що Ваша сусідка схлипує, співпереживаючи героям фільму. Ваша реакція?

1. Пожартую з її м'якосерданості, чим її підбадьорю.
2. Не помічу стан сусідки, оскільки буду захоплений (на) подіями фільму.
3. Відчую, що сусідка схвильована майже як я, проте мені не зрозуміло, як можна плакати, спостерігаючи за життям вигуманих героїв.
4. Я зрозумію хвилювання сусідки і почну співпереживати не лише героям фільму, а й сусідці.
5. Подумаю, що потрібно було б якось втішити сусідку, однак не зважусь це зробити.
6. Скажу їй наскільки мені зрозумілі її переживання і дам їй серветку/носочок.
7. Кину дивитись фільм і вийду у фойє до бару (кафе), щоб купити води для сусідки.
8. Якщо Вам не підходить жоден з варіантів відповіді, напишіть свій: _____

VIII. Ви збираєтесь у гості до рідних, а Вашому знайомому (знайомій) подарували путівку на відпочинок до середземноморського курорту. Він (вона) просить Вас позичити у дорожню Вашу новеньку дорожню валізу. Ваша реакція?

1. І за які такі заслуги людям так щастить? А валіза й мені потрібна.
2. Мене це не обходить. Це його (її) справа, а в мене своя подорож.
3. Я відчую радість свого знайомого (знайомої) і відразу уваляю як би я відпочив (ла), маючи таку путівку, а валіза і мені потрібна.
4. Я зрадію за свого знайомого (знайомої), проте валізу можна позичити й у своїх рідних.
5. Почну думати, у який спосіб допомогти приятелю (приятельці) найкращим чином зібратися у подорож.

6. Запропоную йому (їй) свою стару валізу, яка має досить пристойний вигляд.
7. Позичу нову валізу, а сам (а) скористаюсь старою.
8. Якщо Вам не підходить жоден з варіантів відповіді, напишіть свій. _____

IX. Ви зайняті дуже важливою справою. Приходить Ваш товариш (подруга) і просить допомогти в примиренні з коханою людиною. Ваша реакція?

1. Відкладу свої справи. Скажу, що я дуже співчуваю товаришеві (подрузі), розумію його (її) і зателефоную його подрузі (другу), щоб домовитись про зустріч цього ж дня.
2. Побачивши товаришеві (подрузі), що при нагоді обов'язково поспілююся з його (її) коханою (коханом).
3. Почну міркувати, яким чином зможу допомогти товаришеві.
4. Відчую переживання свого друга (подруги). Мені його (її) дуже шкода.
5. Переймусь хвилюванням і розпачем свого товариша (подруги) й відразу уявлю як би я переживав (ла), у подібній ситуації.
6. Не зверну уваги на прохання. Не люблю втручатися в справи інших.
7. Відмовлюсь допомагати, тому що потім залишусь винним(ною).
8. Якщо Вам не підходить жоден з варіантів відповіді, напишіть свій. _____

X. Літо. Спекя. Парк. Ви стоїте в черзі за морозивом. Після гарного відпочинку у Вас залишилось грошей на одну пачку морозива. Коли підійшла Ваша черга, раптом з'являється дитина і намагається купити морозиво перед Вами. Ваша реакція?

1. Скажу: «Звичай поважати старших. Іди і постій в черзі».
2. Зроблю вигляд, що я її не помічаю і швиденько куплю собі морозиво.
3. Відчую, як страшенно хочеться дитині морозива, однак мені його ще більше хочеться.
4. Бачу, що дитині дуже хочеться морозива і вона не може себе змусити стояти в черзі, проте вирішу не пропустити її без черги.
5. У першу мить у мене виникає бажання пропустити дитину без черги, проте я уже дав гроші продавцю....
6. Дам можливість дитині купити морозиво переді мною.
7. Відчую переживання дитини і побачивши, що її не вистачило грошей, подарую їй свою порцію морозива.
8. Якщо Вам не підходить жоден з варіантів відповіді, напишіть свій. _____

XI. Вокзал. Ви стоїте в черзі за квитками. Коли підійшла Ваша черга і Ви попросили квиток у місто N, касир гнівно крикнула: «Ви що читати не вмієте. В N квитків немає!» Ваша реакція?

1. Скажу: «Дякую!» з докором у голосі і зроблю зауваження за нетактовну поведінку.
2. Спокійно розвернусь і піду шукати інший транспорт в місто N.
3. Переймусь роздратованістю касира і мені стане за себе дуже образливо.
4. Відчую не лише роздратування, а й страшенну втому, напруження касира і мені стане її шкода.
5. У мене виникає бажання зробити щось приємне для цієї втомленої жінки, однак я маю поспішати до міста N.
6. Щиро вибачусь за свою неухважність і скажу щось на зразок того, що мені дуже шкода, що з'явив (ла) час такої перевтомленої людини.
7. Побачивши втомлене обличчя касира, посміхнувся їй, відійду від каси, куплю пляшку води, повернусь до каси і подарую касиру.
8. Якщо Вам не підходить жоден з варіантів відповіді, напишіть свій. _____

XII. Ви поспішаєте на концерт Вашого улюбленого артиста і раптом чуєте сильний дитячий плач. Ваша реакція?

1. Підійду до малюка. Дізнавшись, що він плаче від того, що сусідські хлопчакі зламали побудовану з піску фортецю, постараюсь її відбудувати. З'явивши час я не зможу потрапити або запізнюсь на концерт.
2. Підійду до дитини, пригоду її цукерками, скажу кілька слів вітхи і поспішу до театру.
3. Мені шкода стане дитину і я уявлю, як можна було б вітхити її при умові, що мені не потрібно було б поспішати на концерт.

4. Очіма знайду дитину, мені стане шкода цього малюка, проте, йому нічого не загрожує і я поспішу до театру.

5. У моїй душі відгукнеться цей плач неприсним переживанням, однак я швидко переключуся на радість зустрічі зі своїм кумиром;

6. Малі діти часто плачуть без причин.

7. Мене роздратус цей плач: сучасні діти дуже капризові, неслухняні, розбешені. Дам йому (їй) підзатильника. (Прикрикну: «Не реви!»).

8. Якщо Вам не підходить жоден з варіантів відповіді, напишіть свій. _____

XIII. В парку на лаві Ви чекаєте своїх друзів. Дідусь, що сидів поруч, почав розповідати Вам дуже неприсну історію, яка з ним трапилась (зубив ключі від дому). Через кілька хвилин підходять Ваші друзі і пропонують Вам іти з ними. Ваша реакція?

1. Не звертаючи уваги на кепкування друзів, запропоную дідусеві піти до його квартири, щоб допомогти йому до неї потрапити.

2. Мені стане шкода самотнього дідуса, я запам'ятаю його адресу і домовлюсь, що після того як вирішу справи з друзями обов'язково до нього завітаю, щоб допомогти.

3. Я відчую і зрозумію переживання дідуса, пораджу до кого можна звернутись за допомогою.

4. Відчую і зрозумію переживання дідуса, мені стане його дуже шкода. Однак, друзі переключать мою увагу.

5. Відчую переживання дідуса, уявлю себе на його місці і мені стане дуже неприсно. Прихід друзів викличе у мене радість. Полегшено зітхну і поспішу до них.

6. Скажу: «Я нічим не можу Вам допомогти».

7. Подумаю: «У старих завжди якісь проблеми». Зрадію, що прийшли друзі й поспішу до них.

8. Якщо Вам не підходить жоден з варіантів відповіді, напишіть свій. _____

XIV. На вулиці до Вас підійшла молода жінка з дитиною і просить дати їй грошей – їй не вистачає на хліб, а у вас є лише кошти на обід. Ваша реакція?

1. Не повірю жінці, подумаю, що вона жebraчка, тим паче, самому(їй) їсти хочеться.

2. Пройду мимо, не звертаючи уваги.

3. Мені ще більше захочеться їсти і я швидше піду далі.

4. Відчую стан жінки, мені стане шкода її, однак, якщо я не перекушу, то не зможу добре виконати свої справи.

5. Розпитаю про причини такого стану, і, лише оцінивши все об'єктивно, пораджу звернутись до більш заможних людей.

6. Довгий час посумніваюсь, але все ж поділюсь з жінкою грошима, залишивши собі лише на маленькій «перекус».

7. Віддам жінці наявні гроші.

8. Якщо Вам не підходить жоден з варіантів відповіді, напишіть свій. _____

XV. Ви побачили, як хлопці підмари кішку і змушються з неї. Ваша реакція?

1. Відберу кішку у хлопців і нагодую її.

2. Покличу на допомогу своїх друзів, чи інших людей.

3. Почну розмірковувати, яким чином допомогти тварині.

4. Мені буде дуже шкода кішку, я подумаю, що хлопці дуже погано чинять, змушючись над твариною.

5. Мені стане неприсно від такої сцени і я швидше піду у своїх справах.

6. Пройду мимо, не звертаючи уваги.

7. Буду спостерігати, як далі будуть розвиватися події.

8. Якщо Вам не підходить жоден з варіантів відповіді, напишіть свій. _____